

Brobyars betydelse

- Om betydelsen av ortnamnet Broby i Uppland utifrån geografiska förutsättningar under tiden för namnbildningen

Michael Schneider
Magisteruppsats i arkeologi
Stockholms universitet VT 2008
Handledare: Anders Carlsson

1 Inledning & bakgrund.....	2
1.1 Syfte.....	3
1.2 Avgränsningar.....	3
1.3 Frågeställningar.....	3
1.4 Metod.....	3
2 Brobegreppet.....	3
3 Ortnamnsbildning med efterleden -by.....	5
4 Kommunikation under järnålder och tidig medeltid.....	6
5 Presentation av "brobyar" i Uppland.....	7
5.1 Broby, Funbo sn, Rasbo hd.....	8
5.2 Broby, Husby-Ärlinghundra sn, Ärlinghundra hd.....	11
5.3 Broby, Kalmar sn, Håbo hd.....	13
5.4 Broby, Kårsta sn, Långhundra hd.....	15
5.5 Broby, Rö sn, Sjuhundra hd.....	17
5.6 Broby, Söderby-Karl sn, Lyhundra hd.....	19
5.7 Broby, Täby sn, Danderyds skeppslag.....	21
6 Jämförelse mellan "brobyar".....	25
7 Slutsats.....	27
8 Sammanfattning.....	28
Källförteckning.....	30

Abstract

This paper deals with places in Uppland, Sweden, named Broby. With the ending *-by* (village, estate) these places probably belongs to the pre-historic place-names in Uppland. "*Bro*", in its modern sense, means bridge as a construction leading a road over an obstacle. Originally, and still in patois, it had a wider meaning – for example bridge, quay, ford or road. Places which are named Broby express communication – therefore I want to study their relation to theirs ancient topographical and geographical environment, with emphasis to ancient larger sea bays, and compare this with ancient monuments.

1 Inledning & bakgrund

Under arbetets gång med min kandidatuppsats ringde en klocka när jag ritat ut 5- respektive 10-meterskurvan längs Örsundaåns fortsättning väster om Örsundsbro i Uppland. Kurvorna visade att Mälarens nordvästligaste havsvik någon gång under äldre järnålder sträckte sig till en ort med namnet Broby, Österunda sn, för att sedan, under yngre järnålder, dra sig söderut mot Kungshusby, Torstuna sn. Detta Broby är också platsen för ett gravfält med bl a en hög på 18 m Ø. Vad är det med det då? Jo, under arbetet med min B-uppsats om storhögarna vid Broby, Börje sn i Uppland, hade jag stött på liknande förhållanden. Någon gång under järnåldern, förmodligen vendeltid, låg sistnämnda Broby vid Jumkilsåns mynning i Mälarens nordligaste havsvik. Detta sammanträffande förstärktes av att jag i B-uppsatsen använt mig av Broby, Tillinge sn i Uppland, som också hyser en storhögsgrupp, för en jämförande analys. Denna Broby är belägen ovanför 5-meterskurvans slut, där den följer Sagån. Dessutom återfinns en "Broby-ort" en bit ovanför 10-meterskurvans slut en bit uppför Sagån på västmanlandssidan, i Björksta sn.

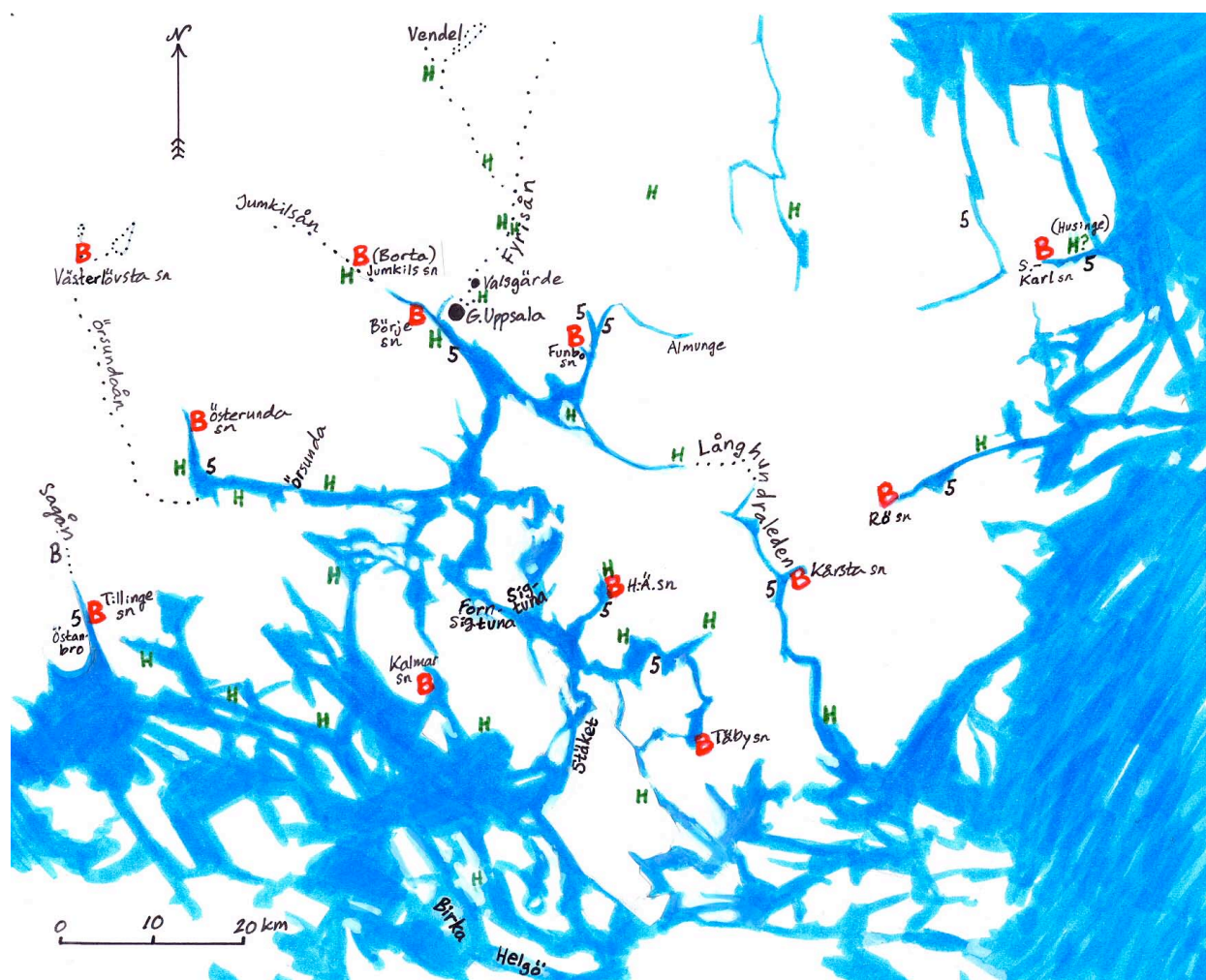

Fig. 1. Stiliserad karta över Uppland där blå färg visar havsnivån 10 m ö h. Inget annat vatten är utritat, förutom några åar som är svartprickade. Som grund har jag haft topografiska kartan och en paleogeografisk karta, där nämnda nivå ska motsvara ca 200 e Kr (Karlsson & Risberg, 2006:92). 5:orna visar 5-meterskurvans ände utifrån kusten. Broby-orter är markerade med rött B. Husabyarna (grönt H), utom Husinge, är utlagda efter Stig Sundgrens karta, Upplandsmuseet (Larsson 1993:106). En Broby-ort (svart B) syns på Västmanlandssidan om Sagån. Därunder ligger Östanbro, kanske plats för kungsgård (Styffe 1911:321). Jämför gärna läget, i förhållande till havsvikarna, där "brobyar" uppstod, med Gerhard Larssons och Adolf Schücks beskrivningar av husabyar resp. medeltida städer i kap. 4.

Jag frågade mig om dessa "brobyars" nära anslutning till änden av järnålderns havsvikar kunde utgöra ett mönster, och i så fall varför? För en flyktig analys tog jag en titt på Broby, Funbo sn, nordost om Uppsala. Jodå, den verkade också ha legat i närheten av havsviken Mälarens forntida ände öster om Uppsala, där 10-meterskurvan gör en utlöpare uppför Lillån som passerar platsen. Visserligen är det ingen sensation att hitta järnåldersbebyggelse med "by-namn" på sådana platser, men medan flera typiska "by-namn" finns

lite överallt i landskapet tenderar ortnamnet Broby i Uppland att nästan bara dyka upp där inlandets vattendrag någon gång under järnåldern skulle möta de djupt inskränkt havsvikarna. Förklaringen till ortnamnsbildningen bukar vara allt från ett litet vad till en fribro på uppåt 200 meter. Men varför just längst innanför i vikarna? Det bör ju ha funnits hundratals vad, kavelbroar och fribroar i uppländsk järnåldersbygd. Jag beslöt mig därför för att ta en titt på resten av "brobyarna" i Uppland i min magisteruppsats. Jag kommer att problematisera förklaringar som vid ett första ögonkast känns självklara och studera de här platsernas förutsättningar ur ett perspektiv där alla äldre betydelser av ordet "bro" får samma värde som det moderna brobegreppet. Jag vill understryka att höjdkurvorna inte har något egenvärde, utan att min ambition är att undersöka i fall mötena mellan havsvikar och inlandets vattendrag gav upphov till särskilda fenomen, vid eller innanför dessa möten.

1.1 Syfte

Mitt syfte med uppsatsen är öka förståelsen för betydelsen av ortnamnet *Broby*, vid tiden för namnbildningen.

1.2 Avgränsningar

Ett mönster på ett kartblad kan inte ligga till grund för några säkrare slutsatser. Eftersom alla kartans koordinater i verkligheten är underkastade så individuella förutsättningar, fordras mer kvalitativa nedslag för att kunna gå vidare. I Uppland finns 11 st Broby-orter. 4 st känner jag väl till. Dessa är Broby i Börje sn, Tillinge sn, Österunda sn samt Västerlövsta sn. I den här uppsatsen kommer jag att studera Broby i:

- Funbo sn
- Husby-Ärlinghundra sn
- Kalmar sn
- Kårsta sn
- Rö sn
- Söderby-Karl sn
- Täby sn

1.3 Frågeställningar

- Varför återfinns nästan alla Broby-orter i Uppland så nära änden av djupt inträngande havsvikar under äldre järnålder?
- Har ett eller ett flertal fenomen eller konstruktioner gett upphov till ortnamnet *Broby*?
- Finns det en relation mellan ortnamnet *Broby* och storhögar?
- Varför får vissa byar namnet *Broby*?
- När uppstår namnbildningen *Broby*?

1.4 Metod

Jag ska arbeta så tvärvetenskapligt som möjligt för att få tag i alla ledtrådar som kan visa sig leda fram till svar på mina frågeställningar. Jag kommer att söka efter det som är skrivet om dessa platser, besöka platserna, kontakta hembygdsföreningar, gå igenom fornminnesregistret och studera fornlämningsbilderna, gå igenom ortnamnsregistret och söka etymologiska förklaringar, studera äldre kartor hos lantmäteriet, analysera strandförskjutningen, och gå igenom det som finns allmänt beskrivet över de fenomen som gör de här platserna speciella.

2 Brobegreppet

För 2000-talets svenskar innebär bro huvudsakligen "fribro", d v s en konstruktion som möjliggör passage över ett vattendrag eller kanske en korsande väg, men i äldre tider var begreppet inte lika precist. Vem har inte stått på Skeppsbron utanför kungliga slottet i Stockholm och undrat var den där bron är någonstans? Hur ska man förstå "Broby" under tiden för namnbildningen, bl a med tanke på att Stefan Brink menar att särskilda broar, d v s *fribroar*, antagligen var mycket ovanliga i gammal tid och betonar "den äldre, mera vida betydelsen såsom grusbänk, ris- eller kavelbro eller fribro" (Brink 2000:32f)? När kan "broby-namnen" ha bildats? Vad avsåg *bro* tillsammans med *by* under tiden för namnbildningen? Mats G. Larsson menar att en namnbildning som Broby är senast vendeltida (Larsson 2007, muntl.). Staffan

Fridell anser att namnbildningen är senast vikingatida och definitivt "förkristen". 10-1100-tal är "för sent" (Fridell 2007 muntl.).

Jöran Sahlgren menar att runstenarna uppvisar den äldsta betydelsen "vägbank" dvs. "utfyllning av sankmark". Ordet *bro*, i betydelsen *wägbank*, har undanträngts av ordet *wäg* och kommit att betyda överbyggnaden av vattendraget vid sumptraktens mitt (Sahlgren 1910:98). Elias Wessén ger en etymologisk bakgrund till *bro*; "äldst 'av sten, grus, stockar, ris lagd väg el. brygga'" (Wessén 1997:53). NE ger *bro* bl a den nutida betydelsen "om brygga el kaj: *skeppsbro*" samt den etymologiska bakgrunden "sedan runspråklig tid; fornsv. *bro*, urspr. 'väg(bank) byggd av stockar, sten e. d.'; nära besl. med 'brygga'" (NE 2007). Adolf Schück skriver, "Det framgår emellertid tydligt, att med *bro* menades [i landskapslagarna] såväl en vägbank eller en kavelbro som en träbro. Sistnämnda betydelse blir uppenbar av följande stadgande i Upplandslagens "wipærbobalk": nu kan *bro* gå bort vid översvämning eller brinna upp och är därför ej användbar. Var den än ligger, mellan byar eller i by, mellan häraden eller folkland, så äga de (jordägarna) att hålla färja eller flotte, tills bron är återuppbyggd. I regeln torde f. ö. själva träbron och de anslutande vägbankarna ha betraktats såsom en enhet och därför benämnts "bro" (Schück 1933:237). Elias Wesséns beskrivning av substantivet *brygga* är "gemens. germ. ord, men med bet. 'bro' i ty. och eng. (ty. *Brücke*, eng. *bridge*); besläktat med *bro*" (Wessén 1997:55). Här gör Wessén en distinktion som inte alltid verkar ha varit självklar. I Nordisk familjeboks 1800-talsutgåva kan man läsa under uppslagsordet "Bärf-rast", "*Nord. mytol.*, 'den bärfvande, gungande vägen', den brygga som förbinder himmelen med jorden, d. v. s. regnbågen." (Lindner 1878:1439). Här är alltså en *wäg* en *brygga*. Här kan samma upplagas förklaring till "Gjallarbron" vara intressant, "*Nord. mytol.*, är belagd med skinande guld och leder öfver floden Gjöll, vid nedgången till underjorden.", "När Hermod färdades till Hels rike för att söka Balder och red öfver denna bro, yttrade Modgunn, att bron dånade icke mindre under honom allena än under fem flockar döda menniskor, som föregående dag färdats deröfver." (B. F. Olsson 1882:1231). Det verkar alltså som Gjallarbron också kunde bäva. I detta band, bd 5 1882, avser konstruktionen i Snorres 1200-talsberättelse uppenbarligen en överbyggnad över ett vattendrag, som här återges med ordet *bro*. Sättet att färdas till "den andra sidan" kunde variera i fornnordisk mytologi. I Völsungasagan uppträder Oden som färjkarl när han hämtar den döde Sinfjötle, vid stranden av en långsmal fjord, för att föra honom till Valhall. Färden till de dödas rike behöver inte gå med båt. I dikten *Eirismál* rider den döde kungen till Valhall på sin häst, och Hermod (som nämnts ovan) rider till Hels rike när han ska befria sin bror Balder ur dödsriket (Näsström 2003:297f).

I Aalborg i Danmark fann jag flera betydelser av ordet *bro*. Jag besökte utställningen "Træsko på Stenbroen", d v s (ung., personalens förklaring) "Träskor på gatan/i sta'n" på Aalborg Historiske Museum. Utställningen handlade om att landsortsbefolkningen sökte sig till städerna under 1800-talet. Mitt inte så uttömmande ficklexikon översätter da. *bro* till sv. "brygga". Sv. *brygga* översätts till bl a "bro; anlöbsbro" (Garde 2004). Eftersom nyansskillnaden verkar stor införskaffar jag en "nudansk ordbog" samt en dansk "etymologisk ordbog" och kan konstatera att betydelsen för nudanska *bro* är "1. en vandret konstruktion der leder trafikken over en forhindring, fx et farvand, en kløft el. en jernbane = VIADUKT", "2. en trækonstruktion som går ud i vandet, og som man kan bade fra, og som både [= båtar] kan lægge til ved". Verbet *brolægge* förklaras "belægge en vej med brosten [= gatsten]", och för att återgå till utställningen beskrivs *stenbro* "1. (ældre) = BRØLÆGNING" samt "2. en bys [= stads] gader el. selve byen". Substantivet *brygge* förklaras "(i stednavne, ellers foræld.) = KAJ" (Becker-Christensen 2005). Den etymologiska bakgrunden till da. *bro* är samgermanska *brōwō*- 'bro' ← indoeuropæisk *bhrōw*-, *bhrēw*- 'gangbjælke, bjælke, stok'. Substantivet *brygge* (kaj) går tillbaka på samgermanska *bruyjōn* 'skibsbro' (Becker-Christensen 2000). *Brosten* på svenska avsåg förr "väghållningsstenar" som delade in vägen i *brosträckor*, d v s "vägsträckor", och angav vilken gård som var underhållningsskyldig för densamma. Verbet *broa* finns kvar dialektalt med den gamla betydelsen "laga/reparera/underhålla en väg" (Marell 2007). På Åland lever den ålderdomliga betydelsen för *bro* kvar som "småbåtshamn, en brygga där t ex segelbåtar lägger till", den är synonym med *brygga*, och brukas fortfarande även av yngre människor (Haldin 2007, muntl.).

Här följer tre exempel av det äldre, vidare brobegreppet:

1. Fribro; sannolikt de fyra broarna som omnämns i Upplandslagen, 1296, Stockholms bro, Örsundsbro, Östensbro, samt Tilesundsbro (vid Sigtuna). Dessa broar måste flera hundare gemensamt sörja för, "pöm

byggja flere hundari”. Stockholms bro var den största. Den omfattade dels en bro mellan Norrmalm och den i Norrström belägna Helgeandsholmen, dels två broar från sistnämnda holme till själva Stadsholmen, dvs det egentliga Stockholm, dels slutligen en, med vindbrygga försedd, bro mellan Stadsholmen och Södermalm (Schück 1933:239). Observera nedan att ”Stockholms broo” 1596 avser stadens nya kaj mot Saltsjön.

2. Vägbank; Jarlabankes bro i Täby sn, Uppland.

3. Hamn eller kaj; Skeppsbron i Gamla staden i Stockholm, *skepzbroon* 1594, (*widh*) *Stockholms broo* 1596, (*än skippen komma till*) *broon* 1596, (*måge få läggie till*) *broenn* 1599 (SOFI). Den nya gatan/kajen, som tillkommit genom fyllning, troligen på initiativ av Gustav II Adolf, ersatte i viss mån den äldre *Koggabron*. Koggabron och strandlinjen österut kallades också *stadens allmänningsbro*, *bron*, eller *bron östantill* (Stahre 1982:68). ”Skeppsbron” finns också i bl a Gamleby (största bryggan i hamnen), Karlskrona (handelshamn), Kalmar (del av hamn), Norrköping (f d kaj), Nyköping (kaj), samt i Västervik (hamn).

3 Ortnamnsbildning med efterleden -by

Elias Wessén ger följande etymologiska förklaring till *by*, ”...urspr. ’boplats, odling’ (så i många nord. ortnamn); en spec. nord. ordbildning (ej i ty. o. eng.)”. Dessutom ska ordet vara bildat till verbet *bo*, vilket ges bakgrunden ”bo, bebo, odla, ordna”, och är besläktat med verbet *bygga*, som i sin tur ges den etymologiska förklaringen ”bo, bebo; odla; bygga”, och har bildat substantivet *bygd* (Wessén 1997). I ”Svenskt ortnamnslexikon” kan man läsa att ortnamn på -by är talrikast i Mälardalsregionen och Östergötland. ”Grundordet *by* sammanhänger med verbet *bo*, kanske i dess äldre betydelse ’bereda, ställa i ordning’. *By* kan ursprungligen ha betytt ’beredning, anordning’ och mer konkret ’jordområde där man gjort anordningar (hus, röjning, odling) för att avvinna jorden nyttigheter i form av bete, gröda osv.’”. Uppfattningen har länge varit att *by* redan från början har betecknat bebyggelser. Det är möjligt att de äldsta, forntida namnet på -by har avsett (ny)odlingar, kanske har det varit fråga om lövängar. Ortnamnselementet bör tidigt ha brukats om bebyggelser, och i flertalet fall kan man räkna med innebörden ”gård” eller ”by”. Om -by avser den äldre betydelsen ”gård” eller ”by, samling av gårdar” får avgöras från fall till fall. Ortnamnstypen -by har varit produktiv under mycket lång tid, från forntiden in i ny tid. Äldre forskning förlade den bortre gränsen för *by*-namnens bildningstid till folkvandringstiden (400-550 e Kr), men i senare forskning har det hävdats att namntypens äldsta företrädare går tillbaka till romersk järnålder (Kr f – 400 e Kr) (Wahlberg 2003:52).

De ”brobyar” som jag tidigare studerat kan ge en fingervisning till en datering av namnformen som ligger till grund för den här uppsatsen. Broby, Börje sn, hyser en storhögsgrupp daterad till 600-tal, Broby, Tillinge sn, har en odaterad storhögsgrupp, och i Broby, Österunda sn, återfinns en grupp högar där den största mäter 18 m Ø. Hyenstrand leker med tanken att en modell med hypotetiska ”järnåldersgods” skulle kunna upprättas utifrån storhögar (Hyenstrand 1996:141f), men jag vill hålla öppet för att högar både skulle kunna ha markerat revir vid en strategisk knutpunkt, eller ha utgjort representation för flera intressenter vid en ”neutral” kommunikativ knutpunkt. Storhögar, särskilt icke undersökta, ger heller ingen säker datering, även om det kan vara frestande att knyta Broby-namnen till dessa. Om jag utgår från att Broby-orterna sannolikt uppstod mellan folkvandringstid och vikingatid skulle det inte vara någon sensation att finna dessa orter vid järnålderns havsvikar och djupt inträngande sprickdalar. De här platserna befolkades tidigt och landhöjningen gav nya fodermarker vid havsvikarna nedanför bybildningarna som ofta finns kvar i vår tid. Hyenstrand menar att den, genom landhöjningen, fortgående friläggningen av produktionsmark under 500 år, på ett radikalt sätt kan ha ändrat förutsättningar för primärnäringar i området (Hyenstrand 1996:78). Gravfältens placering inom vissa terrängavsnitt skulle kunna visa på en genomtänkt markanvändning, och att de tjänstgjort som revirmarkeringar, eller indikationer på dispositionsrätt och markäggande. Gravfälten har kunnat användas för att spegla järnåldersbygdernas fördelning mellan 500 f Kr och 1100 e Kr (Burenhult 1999:295ff). Hur kan en visuell framställning av gravfältens fördelning se ut? Det jag vill studera är Broby-orters relation till järnålderns kolonisation i Uppland under järnålder, dvs under en sannolik namnbilningsperiod. Ett fördelningsdiagram över järnåldersgravar per ekonomiskt kartblad, upprättat av Hyenstrand, visar på en spridning över hela Uppland, med några tydliga koncentrationer, främst från Mälarens inlopp norrut mot Uppsala (Burenhult 1999:298). Fördelningen av storhögar har en ganska jämn spridning norr om Mälaren med en koncentration till Uppsala-trakten (Hyenstrand 1999:310). Ser man till Uppsala med angränsande

socknar, så har högar och storhögar en ganska jämn spridning (Ljungkvist 2006:218f). Utifrån gravfält ser jag således inget mönster som har sin tyngdpunkt på de vikar där Broby-orterna återfinns, och därmed ingenting som pekar på att ortnamnet skulle ha följt med en tidsbunden kolonisation. Man kan naturligtvis reservera sig för att en viss typ av brobegreppslig konstruktion sammanföll med att en viss typ av vikar frilades av havet. Jag upplever däremot att det verkar finnas en viss dragning av husabyar till samma forntida havsvikar som brobyar, och ibland återfinns dessa i nära anslutning till varandra, varför jag har prickat ut husabyarnas placering på kartan över Uppland (se fig.1).

4 Kommunikation under järnålder och tidig medeltid

Vatten band i äldre tider mer samman än det skiljde åt eftersom transporter på sjön var mycket enklare och snabbare än på land. Fram till 1600-talet saknades i stort sett vägar som var farbara med hjulförsedda fordon. Transporter skedde i huvudsak med släde på vattendrag, både under sommar och vinter (Johnson 1994:302). Vattenvägarnas betydelse var ända fram till stormaktstiden mycket stor. Behovet av ett vägsystem var inte speciellt stort eftersom resandet inte var särskilt utbrett och hjulfordon saknades helt. Man utnyttjade vattensystemens alla vindlingar med småbåtar och fartyg. När man färdades på land fick man gå eller rida. Vissa ridstigar utnyttjades mer än andra och kanske en del större vägar som finns kvar än idag uppstod redan under förkristen tid (Nordin 1992:7). Kommunikationerna var också i forntiden uppbyggda kring vatten- och landtransporter. Mälardalen var då sällsynt lämpat för färd på vatten, med långt inträngande fjärdar kompletterade med åar och sjösystem. Avståndet till lämpliga vattendrag var sällan långt. Därtill fanns system av sommar- och vintervägar eller kanske snarare stigar av enkel beskaffenhet. De naturliga vattenlederna har därför varit grundläggande för utformningen av kommunikationsnätet (Larsson 1986:23f). Jämte vattendragen var åarna viktiga kommunikationsleder eftersom de gav fast och säker vägyta. Så mycket till vägar var de inte och de måste röjas pga. vegetationen. Sanka områden och ojämnheter måste fyllas ut. Under 1600-talet sparades tunga transporter fortfarande till vinterhalvåret då även sjöar och t o m våtmarker blev viktiga transportleder, och de backiga åsvägarna kunde undvikas (Jonasson 1979:42). Mälardalens rullstensåsar följer ofta de nutida vattendragen. Villkoren för färdandet och vattenvägarnas betydelse i äldre tider, kan illustreras med följande vittnesskildringar från kyrk- och transportvägarna i Ramsele socken i Ångermanland för bara 100-150 år sedan. Den kan också låta oss förstå en annan definition av *väg* före 1900-talets infrastruktur. "Egentligen fanns det två delvis åtskilda vägar [till kyrkan], en vinter- och en sommarväg. Sommarvägen gick med rodd över sjöarna och följde sedan fast mark och berglandskap. Vintervägen gick över tillfrusna sjöar, lågland och myrar." "Det var en våldsam skillnad [ang. transporter] att få gå den vägen och få ro bördorna över Lafssjön, Vallsjön och Grössjön mot att fara över färjstället vid Harrsele och bära mest hela vägen. Man kunde ha bördor på 25-40 och 45 kg." (Eriksson 1970:41f). Så gick det till ända in i vår tid, långt bort från Stockholm. Maja Hagerman återger järnålderns färdande ur en tidsaspekt, "Skogen kunde undvikas om man tog sjövägen och seglade fem dygn från Skåne upp längs kusten till Mälaren. Men många kontakter gick ändå landvägen, fastän det tog en hel månad att resa den vägen från Skåne till Mälardalen" (Hagerman 1996:24).

Hur användes det geografiska nätverket, och vem såg till att dra nytta av det? Man kan tänka sig att det var önskvärt för flera aktörer att få tillgång till vägar, farleder, knutpunkter och passager. Somliga maktsfärer kanske sökte få exklusiv kontroll över strategiska lägen för att styra över vem som fick bedriva handel, eller för att ta ut tullavgifter, men jag vill också lämna öppet för att flera intressenter kan ha varit inblandade i samma anläggning och kanske tillsammans ha sört för att utveckla en infrastruktur som vilade på naturligt givna förutsättningar. Maja Hagerman menar att varuutbytet blev riktigt inbringande först när stormannafamiljerna vid de strategiska passagerna började ta kontroll över leder och handelsplatser och upprätta en viss ordning och säkerhet. De måste skaffa sig en maktställning som var stark nog att kunna ta emot de utländska köpmännen i trygghet. De måste kunna ta hand om de varor som fraktades till vintermarknaderna inifrån land, längs rullstensåsar från norr, genom skogar, och kunna lagra dem i säkert förvar i väntan på sommaren, då de främmande skeppen kom in i Mälaren (Hagerman 1996:73).

Vi kan titta på orter som sannolikt etablerades efter främst topografiska och geografiska förutsättningar under yngre järnålder och tidig medeltid, för att förstå vilka lägen i landskapet som kan ha varit fördelaktiga ur ett kommunikativt perspektiv. Gerhard Larsson skriver angående husabyarnas placering,

att ”flera forskare har uppmärksammat, att husabyarna ofta ligger väl till i förhållande till de av topografin givna naturliga samfärdsel- och transportlederna. Landsamfärdseln har ofta i äldre tider sökt sig till naturligt torra delar av terrängen såsom åsar och dyl. och har vidare haft en tendens att anknyta till de naturliga vattenlederna, där omlastning för vidaretransport kunde ske under barmarksperioden och där vintersamfärdseln ofta gick fram över isarna” (Larsson 1986:17). Larsson menar att flera husabyar är lokaliserade till inträngande vikar, sund eller vid vattenleders slutpunkt, lägen där man efter att vattenledes ha kommit så långt in i landet som möjligt, övergår till landtransport. Husabyarna ligger alltså främst i de naturliga omlastningspunkterna mellan vatten- och landtransport (Larsson 1986:48). Schück skriver, avseende en seglingsanvisning mellan Danmark och Reval (Tallin) längs Sveriges kust, i ”Konung Valdemars Jordebok” från 1200-talet, ”Säkerligen var denna sjöled den mest trafikerade i Sverige. Invid den samma låg Sveriges viktigaste hamnstäder, av vilka dock endast Kalmar och i någon mån Stockholm befunno sig direkt intill sjöleden. De övriga stodo i förbindelse därmed genom de vikar, som skuro in i landet, eller de åar som mynnade ut i dessa. Så var fallet med såväl ”Gamla” som ”Nya” Västervik – Tjust hamnstad -, bägge belägna vid fjärdar. Även Söderköping, Norrköping och Nyköping lågo vid vikar utmynnande vattendrag” (Schück 1933:253f).

Hur ska man definiera vattenled eller farled? ”Fyrisleden” brukar kallas farled trots hindret vid Ulva (Ambrosiani 1986:10). ”Långhundraleden” ska ha förbundit Uppsala med Trälhavet trots vattendelaren Gottöra och ett eventuellt dämme i Vallbyåsen fram till 1000-talet (Olsson 1993b:198ff). För min del tänker jag inte betrakta vattenvägar som farleder där man måste bära vattenfarkosten över land som vattenvägar utan att hissa röd flagg. Sådana hinder skulle göra ”brobyarnas” relation till havsvikarna tämligen meningslös, åtminstone i den här uppsatsen. Om ej annat anges definierar jag vattenvägar/leder som vattenvägar/leder eller farleder då dessa medger att man kan segla, ro, staka eller åtminstone dra båten i vatten. Vilka båtar talar jag då om? Inte nödvändigtvis Osebergs- eller Gokstadsskeppen, utan vattenfarkoster som kan tänkas ha använts för järnålderns varutransporter, då bl a inlandets byar, tunaorter och husabyar skulle nås med exotiska handelsvaror, och Helgö i Mälaren, Birka och sedermera Sigtuna skulle förse förnödenheter, där de själva inte var självförsörjande. Yngve Gustafsson, professor vid KTH, utgick från att ”små och relativt lätta båtar som kunnat forslas på land över trösklar och landtungor torde ha använts” på Långhundraleden, och att ”man kanske kan förutsätta att ett halvmeterdjupt vatten och en dagbredd av 2 à 3 m i bäckar och åar har varit tillräckligt för rodd eller stakning” (Gustafsson 1993:48).

5 Presentation av "brobyar" i Uppland

Med ovanstående kunskaper finns det all anledning att göra en tidsresa i sökandet efter ”bro-begreppet” i ett forntida landskap. I min B-uppsats kom jag fram till slutsatsen att Broby, Börje sn, vid tiden för anläggandet av storhögarna, som är daterade till 600-talet e Kr, kanske inte var en plats där man valde att passera Jumkilsån. Visst går det inte att helt utesluta en fribro under järnålder, men det som är speciellt med platsen är att den ligger i änden av Mälarens nordligaste vik under vendeltid, d v s där Jumkilsån mynnade ut i havet. Vid högarna bildar Jumkilsåns västra strand en formation som sannolikt under järnålder, har bildat ett sel, d v s ett lugnvatten vid sidan om strömmen. Väster om "selet" gör den intilliggande moränryggen en utstickare mot ån, vilken skapade kontakt mellan havsvikens ände och landvägarna som utgick från platsen. Platsen för storhögarna i Broby har med andra ord sannolikt utgjort en kommunikativ knutpunkt vid Mälarens nordligaste "hamn". Eftersom ortnamnet Broby, av mina referenser, anses ha bildats under vendeltid skulle sålunda *bro*, i det här fallet, kunna sättas i samband med storhögarnas datering (600-tal) och den forntida "hamnen", och då haft innebörden "kaj", "brygga" eller "landningsplats för båtar".

Som jag nämnde i inledningen reagerade jag på vissa likheter mellan Broby i Börje, Tillinge och Österunda socknar under arbetet med min kandidatuppsats. Jag ville veta om dessa likheter också återfanns i övriga Uppland. Efter att ha gjort en övergripande pilotstudie kunde jag konstatera att "brobyarna" i regel är belägna vid, eller förhållandevis nära punkter där inlandets vattendrag mötte en forntida havsvik. 10 av 11 orter med namnet Broby som dyker upp är belägna i anslutning till vattendrag som löper genom en från kusten inträngande 10-meterskurva, som i de flesta fall var en särskilt djupt inträngande havsvik under äldre järnålder. Av dessa 10 orter ligger 5 bredvid 10-meterskurvan, innan den ändrar inåt land. Dessa Broby-orter ligger i socknarna Börje, Husby-Ärlinghundra, Kårsta, Tillinge och Österunda socknar. 5 av Broby-orterna är belägna ca 300-1500 m ovanför 10-meterskurvans ände. Dessa

är belägna i socknarna Funbo, Kalmar, Rö, Söderby-Karl och Täby. Utöver dessa orter hittar jag i ortnamnsregistret uppteckningar av ortnamnet Broby i ytterligare 3 socknar. Dels i Vendels sn, som enligt uppgiftslämnarna måste vara felskrivningar, och som jag därför lämnar, dels en uppteckning från 1562 i Simtuna sn, där uppgiftslämnarna inte vet vilken typ av lokal det skulle röra sig om, och dels en Broby i Jumkils sn, mitt emot Jumkils kyrka och Huset, och en trolig husaby, på Jumkilsåns norra strand vid 15-meterskurvans slut, vid dagens Broholm och Vallhov.

Flera av dessa orter ligger så pass nära 5-meterskurvan att jag inte tycker att det är för djärvt att tala om en tydlig havsanknytning under folkvandringstid t o m vikingatid. Ofta återfinns "Broby-orter" längst in vid änden av den äldre järnålderns djupt inträngande havsvikar. Därför frågade jag mig om ortnamnet *Brobys* betydelse kanske avsåg någonting annat än endast "passage över vattendrag"? Kan det kanske ha varit ett begrepp för vatten- och landväga knutpunkter? Kanske namnet kunde anspela på platser som utgjorde havets "ändstationer". Ortnamn som innehåller efterleden *-bro* återfinns överallt i landskapet. En annan naturlig frågeställning som dyker upp är varför mycket gamla orter som bara heter *Bro* finns lite varstans i landskapet. Uppkom de i en annan tid, eller i olika tider? Avsåg de en annan, eller flera olika konstruktioner? Fick "Bro-orter" med en påtaglig närhet till "de innersta havsvikarna" en särskilt dynamik, i vilken bebyggelse uppstod som föranledde efterleden *-by*? Med tanke på vattenvägarnas betydelse under järnålder, är ortnamnen som syftar på landningsplatser för båtar orimligt få. Snäck, Länna och Vik kan vara exempel på sådana. Nedan följer en presentation av de sju "brobyar" som kommer att analyseras i den här uppsatsen. Kartorna som följer de enskilda brobyarna, under denna rubrik, visar dagens hydrologiska förhållanden. På kartorna återfinns i regel endast de Raä-nr och runinskriftsnummer som omnämns i texten.

5.1 Broby, Funbo sn, Rasbo hd

Broby, (*in villa*) *Broby* 1354, är beläget på en moränsluttning vid Lillån, ca 900 m ovanför 10-meterskurvans slut, om jag utgår från den plats där gårdens grind tycks ha legat i de äldsta beskrivningarna. Sluttningen faller från höjdrygg av urberg och morän som sträcker sig åt nordväst tills den slutar i Valsgårde, vid Fyrisåns sträckning norr om Gamla Uppsala, Ängen söder om Broby, avslutas ovanför Lillån med en skarp ravinkant, medan terrängen söder om ån utgörs av en långsamt stigande moränsluttning söderut. Terrängen här är säregen. En större, bredare åravin omger den nuvarande ån. Det är svårt att gissa sig till vilka nivåer som ån under de senaste 2000 åren har skurit sig ned i leran men jag uppskattar att breddarna mot den högre ravinkanten skulle vara översvämmade om åns vattenyta låg ca 1 m ovanför dagens yta, vilket tidigare har gett det här partiet en helt annan karaktär. Någon gång i tiden har vattnet gjort en breddning mot Broby, kanske med lugnare vatten. Lillån rinner från Vaksala socken och har sitt utflöde i Funboån som avvattnar Funbosjön söderut. Funbosjön, 4,7 m ö h, omges av både 5- och 10-meterskurvan. Funbosjön lär vara sänkt några dm utan vattendom (Brunberg 1998). Enligt fritid & natur, uppsala.se rör det sig om 3 dm, vilket framgår av tydliga strandhak. Funbosjön har, strax efter utloppet i höjd med Funbo kyrka, en strid forssträcka som brukar gå öppen hela vintrarna (uppsala.se). 10-meterskurvan gör flera utlöpare i område runt Funbosjön varav en följer Lillån, förbi Funbo kyrka, en bit upp mot Broby. Vän av ordning påpekar kanske att den också fortsätter runt Långsjön mot Almunge, men det är ett nyare förhållande. Långsjön är en sprickdalssjö som har sänkts i två omgångar, 1,8 m 1868 samt ytterligare 0,4 m 1939, d v s sammanlagt 2,2 m, och som idag har en reglerad yta på 9,3 m (Brunberg 1998). En damm i en, genom åsen, grävd kanal mot Vistebyån reglerar vattenståndet. Gerhard Larsson har markerat en "vattenled" från Funbosjön till Rasbo och Almunge som jag inte vet hur jag ska tolka (Larsson 1986:35) eftersom det knappast kan ha varit farbart mellan Funbosjön och Långsjön efter Kristi födelse. Larsson kanske överser med vattenväga hinder, som brukligt är när man talar om *Fyrisleden* och *Långhundraleden*, vilka också betecknas som vattenleder d v s då man räknar med att dessa hinder ändå på något sätt forcerades. Kanske man bytte farkost? Vid Funbosjöns norra hörn Frötunaviken ligger Frötuna, Rasbo sn. Ortnamnet Funbo, (a) funum 1000-talet (runor, U999), går sannolikt tillbaka på en inbyggarbeteckning där efterleden syftar på ett å- eller sjönamn med betydelsen "den sumpiga". Fsv *fundbohæreth* 1288 ska förstås som en sammansättning av en inbyggarbeteckning, *funboar*, och härad i betydelsen "bygd" (Wahlberg 2003:83). Norr om Broby ligger Lillinge, (*in*) *lillingi* 1316, ett ortnamn som kanske skulle kunna sättas i samband med Lillån, *Lillåen* 1771, i enlighet med Svenskt ortnamnslexikons etymologiska förklaring (Wahlberg 2003:150f).

Fornlämningsbilden i Brobys närhet utgörs bl a av flera gravfält, Funbo 48:1, 49:1, 50:1, 51:1, 52:1 samt 53:1, som räknar högar, stensättningar och resta stenar. Funbo 48:1, ca 300 m nordost om Broby uppvisar en hög på 35 m Ø som jag inte hittar några utförligare uppgifter om. Hans Göthberg, Upplandsmuseet, bekräftar att högen inte har blivit särskild uppmärksammas och det finns heller inga särskilda uppgifter om den i Upplandsmuseets arkiv. Han menar att högen kan ses som en beståndsdel av ett större komplex, där även högarna i Gamla Uppsala ingår, eftersom det finns rätt många högar som överstiger 15/20 m Ø i Uppsalas anslutande slättbygder, medan de är väsentligt mer ovanliga längre bort (Göthberg 2008, korr.). Knappt 2 km sydväst om Broby, uppe krönet av ett berg på Lillåns sydvästra sida ligger en fornborg, Funbo 160:1. Socknen är "fornborgstätt", jag får 8 träffar i fornminnesregistret, och tre av dessa, Funbo 65:1, 191:1 samt 227:1, är belägna vid Funbosjöns västra strand, drygt 2 km nordost om Broby. Omedelbart söder om Broby, på Lillåns nordöstra sida återfinns två runstenar, U990 samt U991, med ristningarna åt sydväst, men de har fallit och rests igen. U990 har ristningen "Väder och Tagn och Gunnar reste denna sten efter Hörse (at haursa, translitt.), sin fader. Gud hjälpe hans ande." (Wessén 1953-58:155). U991 som står intill har ristningen "Tjagn och Gunnar reste stenarna efter Väder, sin broder." (Wessén 1953-58:159). Personnamnen kan jämföras med en runsten nedanför Åkerby och Viby 1,5 km väster om Broby på motsatta sidan av ån, U999, som också är den sten där Funbo omnämns första gången, "Haurse (haursi, translitt.) och Kättil reste till minne av Tagn, sin fader, dessa stenar, efter en god bonde i Funbo". Jag ser varken kors eller trikveträmotiv på den sistnämnda stenen. Den är hög och smal. Motivet är enkelt i formen, en ormliknande oval spiral som avslutas med ett spjutblad.

På Lillåns sydvästra sida om Broby, står den delvis förstörda U992, med ristningen, "...[efter] Östen, sin farfader, och efter Gudrik (?), sin fader, och efter Gunna...". U937, som 1875 hittades under grävning i Svartbäcksgatan i Uppsala, och som nu står i universitetsparken. Den bär samma inskription som U991, varför Elias Wessén menar att "Det kan heller icke råda något tvivel om att just dessa stenar utgjort ett par; de har varit resta på samma plats och tillsammans bildat ett minnesmärke över den döde. Under medeltiden har den ena blivit bortförd till Uppsala, för att användas som material vid klosterbygget.". Wessén beskriver den medeltida huvudvägen från Rasbo härads centrum ned till Mälarbygden, "Vid Broby måste man ta sig över den besvärliga, ständigt översvämmade, starkt serpentierande ån. Däromkring var det alltid sankt och sumpigt. Här har därför funnits en bro, d. v. s. kanske en vägbank med ett vadställe, och vid brofästena har runstenarna varit resta såsom vägmärken (brötaR kuml)". (Wessén 1952:199ff). På häradsekonomiska kartan från 1901-06 finns en mindre övergång, ungefär vid dagens bro, till Brobys ägor söder om ån, bl a "Broby hage", men på Rasbo häradskarta från 1862 finns ingen bro eller annan övergång på platsen, och det finns heller ingen väg eller gångstig markerade ner mot vattnet. Broar finns däremot vid Åkerby och Viby i nordväst samt vid Karberga i sydost. På en ägomätning från 1805 syns en smal övergång, kanske en spång, som leder till en åker på södra sidan ån. På samma karta syns två runstenar utanför Broby Gård på var sin sida av vägen mot Funbo kyrka. På en arealavmätning från 1641 finns ingen övergång över Lillån markerad i närheten av Broby. Kanske det har funnits en bro över Lillån vid Broby för mycket länge sedan?

I Upplands runinskrifter kan man läsa, "v. Friesen har (den 16 maj 1906) i närheten [av U992] trott sig finna spår av en broanläggning: »Vid ändan af en numer täml. otydlig vikingatids broläggning tvärs öfver ån mot en högre framskjutande afsats af åkerjorden på ö. sidan ån. Bron har tydl. gett gården namn - ", "År 1950 flyttades stenen [av U992], som sjunkit ned i marken och lutade bakåt, 1½ m. åt SV och restes på fast grund. Ristningsytan är som förut vänd åt NÖ." , "Det kan knappast råda något tvivel om att det är samme ristare, som har utfört de båda Broby-stenarna U990 och 992, och att de sålunda äro fullt samtida." (Wessén 1953-58:161). "Vid Broby har v. Friesen trott sig finna spår av en gammal vägbro, d. v. s. en fyllning av sten och grus för att bilda ett farbart vad över en i lermark framflytande å. Av denna bro har byn en gång fått sitt namn. Vid brons ända, i närheten av byn, ha de två runstenarna U 990 och 991 haft sin plats, sannolikt också den tredje U 937. Vid brons södra sida har en fjärde runsten varit rest, 992. Vi ha alltså här vid Broby haft en av vikingatidens stora runstensbroar i Uppland, ett motstycke till Jarlabankes bro vid Täby (U 164 och 165)." (Wessén 1953-58:158). Bland äldre uppteckningar beskrivs U990 och U991 bl a i Rhezelius notiser från 1634, "...wid broby sunnan byn widh grinden" där det framgår att U990 vänder sig åt sydost, medan 990 vänder sig mot norr. Men det verkar också som att de har legat ner, Rhezelius fortsätter, "...när Sal. K. Mt der igenom förreste hafuer han stigit af sin häst, och granneligen dem besedt, befalandes och at de måte vpresas, huilcket intet wart efterkommet". Den redaktionella texten menar att detta troligen är en ursprunglig placering, eftersom ristningarna var vända

mot vägen som har gått fram emellan dem. Vidare har Celsius beskrivit platsen som "wid Broby grind" medan Dybeck 1867 berättar att de åter har legat ner, "de två förut liggande brobystenarna blifvit under sommaren resta". De båda stenarna ska ha rests på fastare mark 1949, sedan de sjunkit rätt djupt (Wessén 1953-58:154). Enligt den redaktionella texten talar mycket starka skäl för att U937, som hittades inne i Uppsala, ha varit rest mitt emot U991, eftersom de har samma inskription, troligen vid norra änden av en vägbank. Under medeltiden har U937 blivit bortförd till Uppsala för att användas som byggnadsmaterial i ett klosterbygge (Wessén 1953-58:36). "Det är därför som det i båda inskrifterna talas som »stenar». Det blir naturligt och begripligt, endast om de båda stenarna ha stått i närheten av varandra och tillsammans utgjort ett minnesmärke" (Wessén 1953-58:159f).

Michael Lerche Nielsen ger en annan förklaring till att runstenarna med nästan identisk text har återfunnits på skilda platser, "Åtminstone tycks runstenar med nästan identisk text i vissa fall ha rests i hembygden och vid hamnen i Östra Aros.", "En mera välkänd parallell är runstenen från Broby i Funbo socken, U991, som till innehållet hänger ihop med den välkända runstenen med trikveträmotivet, U937. Dessa och andra runstenar som funnits på den östra sidan av Fyris kan vara förda dit som byggnadsmaterial. De kan också ha rests där som reklamskyltar för områdets stormanssläkter. Vi kan för närvarande inte avgöra detta. Den ena möjligheten utesluter inte den andra" (Lerche Nielsen 2003:196).

Ca 1,3 km sydost om Broby vid Karberga, norr om den gamla landsvägen mellan Åby och Funbo kyrka en står en 2,24 meter hög runsten, U 996 som markerar ett vad. Den står på en fastighet avskedd från Sundby. Ristningen vetter åt sydost och har inskriptionen "Ingrid (?) och Ingegärd läto resa stenen och göra vad (kera aur, translitt.) ute i (?) sundet, till minne av Tore sin fader. Tore lät göra själstuga (siluau, translitt.) till minne av Ingetora, sin hustru, och av..." (Wessén 1953-58:167f). Stenen har ett kors och stilen är enligt min egen bedömning urnesstil, och kan dateras till perioden ca 1050 - 1120 e Kr.

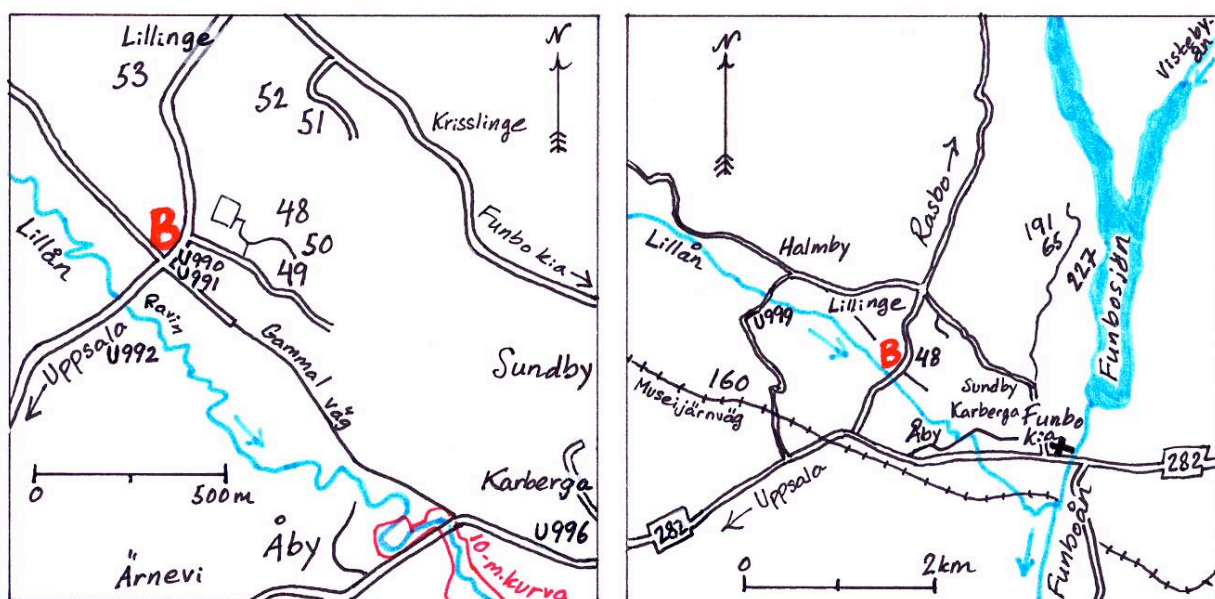

Fig. 2 och 3. Rött B = Broby. Numren avser Raä-nr i Funbo sn, förutom de som föregås av U (= runristning), samt vägnummer (på vägarna). Karta: Michael Schneider 2008, med topografiska kartan samt Fmis som grund.

Analys Broby, Funbo sn

Broby, Funbo sn, låg hela järnåldern vid Lillåns mynning i en av Mälarens två nordligaste vikar, vid en transportled både sommar och vinter. Hur vattenfylld den var, och hur djupt den hade skurit ner i leran, är svårt att rekonstruera. De troliga ingreppen i Funbosjöns södra tröskel innebär att det antagligen inte gick att segla in i Funbosjön under vikingatid. Tröskeln bör ha legat på minst 4,7 + 0,3 m, d v s minst 5 m. Om det fordrades ett vattendjup på minst ca 0,5 m för att vikingatida skepp skulle kunna passera, bör det ha krävts en yta på uppåt 6 m ö h för att vara på den säkra sidan, åtminstone om tröskeln bestod av sten. Om inte ytterligare ingrepp gjorts i tröskeln, kunde man fortfarande segla in i Funbosjön under sen vendeltid. Kanske Lillån som följde lerdalen förbi Broby var det bekvämaste och säkraste sättet att få kontakt med höjdryggen som löpte mot Fyrisån norr om Gamla Uppsala, innan ör gjordes i sundet? Det kanske har

funnits en vägbro med ett vad söder om Broby. Men den vinkel som von Friesen beskriver skulle sannolikt innebära ett vad där ån var som bredast och gjorde en utbuktning mot Broby. Det finns en "högre framskjutande afsats" om åns östra sida – det är åravinen. Varför anlägga ett vad där? Det hade förmodligen varit bättre att anlägga ett vad 100 m NV om U992, vid 1900-talets broar, där också geologin är densamma. Det skulle också en trolig "ursprunglig placering" av U990 och U991 tala för. Men då stämmer inte placeringen av U992. Det är kanske därför som Upplands runinskrifter, där Wessén är redaktör, uttrycker att Friesen "trott sig finna spår av en broanläggning". von Friesens och Wesséns karriärer överlappade varandra, och Wessén borde därför kunna ha gjort samma observation. Jag hittar ingen observation registrerad i fornminnesregistret. Kanske eventuella spår helt uttraderades på några decennier? Wessén verkar i alla fall själv övertygad om att det funnits en bro, ett motstycke till Jarlabankes bro i Täby. Resonemanget är att både U937 och U991, med samma inskription, måste ha stått i närheten av varandra om texten ska vara begriplig, eftersom "stenar" skrivs i plural. Eftersom U992 står söder om ån ska det ha funnits ett vad med anslutande vägbankar mellan den och stenarna norr om ån. Jag tror att man bör hejda sig lite. Ingen av U937, U990, U991 och U992 nämner ett vad. Ingen av stenarnas samspekar med varandra så att en vägsträckning kan bestämmas utifrån ristningarnas väderstreck.

Om man inte låter tankarna stanna vid ett eventuellt vikingatida monument, vad går det mer att utläsa av platsen? U990 och U991 verkar ha fallit omkull åtskilliga gånger under århundradena, medan U992 bara är en nedre halva, varför det vore dumt att dra slutsatser om deras ursprungliga riktning. Däremot vet vi att de två förstnämnda stenarna har befunnit sig vid Brobys grind sedan 1600-talet. Lerche Nielsens förklaring om "reklamskyltar för områdets stormanssläkter" verkar logisk i det här sammanhanget (Lerche Nielsen 2003:196). I så fall skulle U991 kunna ha markerat gården Broby för resande i bägge riktningar mellan Vaksala och Funbo kyrka. U937 skulle då ha varit släktens representation i Östra Aros. Under förutsättning att ortnamnet Broby kan vara mer än 500 år äldre än runstenarna i området behöver det naturligtvis inte ha något som helst samband med stenarna eller ett möjligt vikingatida vad. Ett vad (aur) i sundet berättas det däremot om på U996 som står ca 1,3 km nedströms vid Karberga, Sundby ägor, där den gamla landsvägen mellan Åby och Funbo kyrka passerar Lillån. Det är dessutom en av de övergångar över Lillån som jag hittar i äldre kartor. Varför fick bebyggelsen vid den platsen inte heta Broby? Ersatte vadet i Karberga ett eventuellt äldre vad i Broby? Gick det att göra vad närmare Funboån under vikingatid p.g.a. landhöjningen?

Kan geografiska förutsättningar ge platsen en annan forntida mening? Vad gjorde platsen speciell vid tiden för anläggandet av gravarna från äldre järnålder? Kan gravfälten ovanför Broby skvallra om någonting? "35-metershögen", Funbo 48:1, visar att platsen har hyst en stormannagård, vilken mycket väl skulle ha kunnat vara Broby. Stora högar hänförs ofta till folkvandringstid, och vendeltid, men det går inte att säga säkert. Trots högens imponerande storlek har den varit märkligt anonym, kanske den hamnat i skuggan av Uppsala högar? Ca 2 km nordost om Broby ligger tre fornborgar. Området verkar ha varit riktigt betydelsefullt redan under äldre järnålder. Formen på åravinen söder om Broby tyder, enligt min egen bedömning, sannolikt på att Lillån, någon gång under järnålder, bildade ett bredare parti med lugnvatten söder om Broby. Det kan ha varit den lämpligaste platsen för att flera båtar skulle kunna lasta och lossa samtidigt, utan att ligga i vägen för varandra. Den här platsen anslöt till en stor rygg av urberg och morän som sträcker sig åt Valsgärde vid Fyrisån, ovanför Gamla Uppsala, samt en "ö" av urberg och morän i söder, med sannolika kultplatser, Ärnevi och Viby. Om von Friesens iakttagelser var någonting skapat av människor, kan det ha rört sig om förstärkningar för en eventuell hamn, d v s "broar", där vägen eller vägarna började. Men ett vad? Nja, vid sidan om i så fall. Broby kan ha varit en kommunikativ knutpunkt mellan hav och land, där farleden i en av havets nordligaste vikar slöt an till landvägen.

5.2 Broby, Husby-Ärlinghundra sn, Ärlinghundra hd

Broby, (*in villa*) *Broo by*, (*in*) *Broby* 1345, ligger på flack moränmark som sträcker sig ut i ett område av glacial och postglacial lermark väster om gården. Två bäckar rinner samman söder om gården. Dagens gård ligger något lägre än 10-meterskurvan. 5-meterskurvan ändar drygt 1 km sydväst om gården. "Moräntungan" på vars ände Broby ligger, sticker ut från Stockholmsåsens västra sluttning. 500 m öster om Broby ligger Måby, *Maby* 1407. Ca 7-800 m norr om Broby ligger Husby, (*in*) *Husaby Arlandi* 1291, med sockenkyrkan. En tidig centralort i bebyggelsen bör ha varit Sätuna, (*de*) *setunum* 1311, som låg

väster om Märsta station, väster om den forntida havsviken. Området ligger lågt i landskapet och var ofta utsatt för Märstaåns översvämningar fram till att den lades i kulvert 1979 (hembygdsmarsta.se 2008)

På Broby gård finns ett par fragment av runsten U437. Den nämns i Rannsakningarna 1672 där det meddelas att det "vedh Broby" fanns en runsten. Närmare upplysningar finns inte heller i andra källor där runstenen omtalas." Troligt är därför att den funnits vid själva byn, sannolikt nära vägen och den bro, efter vilken byn har fått sitt namn" (Wessén 1943-46:228f). Vilken bro den redaktionella texten syftar på vet jag inte. Det finns flera broar i området på 1700-talets kartor. Mellan Husby och Broby finns en bro. Söder om Broby finns en annan. Av de äldre kartorna framgår att man efter sent 1700-tal har lett om bäcken ovanför Broby så att den löper söderut öster om gården i stället för väster om gården, ner till bäcken, i vilken den mynnar, söder om Broby. Runstenen ska ha varit sönderslagen redan på 1600-talet. Den ska ha varit över två meter, har ett kors och texten lyder "Gunna och Sutare reste stenen... Sigbjörn satte efter sin fader en mycket stor sten..." (Wessén 1943-46:228f).

Trakten innehåller många gravfält men jag hittar inget vid Broby gård. De som ligger närmast är Husby-Ärlinghundra 108, 110, 113, 114 och 122 som alla ligger vid Måby. H.-Ä. 113:1 kan uppvisa en rund stensättning på 20 Ø m. Gravfälten och höjdd kurvorna kan tyda på att Broby inte ligger vid sitt ursprungliga läge. Tomas Stavbom menar i sin skrift om Sätuna, att gården för 1500 år sedan omöjligt kan ha befunnit sig där Broby ligger idag, eftersom den då hade dränkts i vatten varje vår. Broby bör ha legat mellan gravfält H.-Ä. 11 och 38, och haft sitt åkerbruk och betesmarker tätt inpå. Han finner ingen logik i att nämnda gravfält, trots sentida ägostruktur, skulle vara förlagda av Sätunas invånare på andra sidan viken, utan påstår att de har tillhört Broby gård från 1300 år sedan och framåt. Fyndet av "Brobysten" på gårdens nuvarande läge tyder på att bebyggelsen måste ha legat där åtminstone från vikingatid (Stavbom 1992:15). De som vattenvägen besökte den forntida havsviken passerade vid inloppet fornborgen i Steninge, H.-Ä. 128:1, men det är ovisst om Broby fanns med på den tiden även om en del vill hänföra by-namn till äldre järnålder.

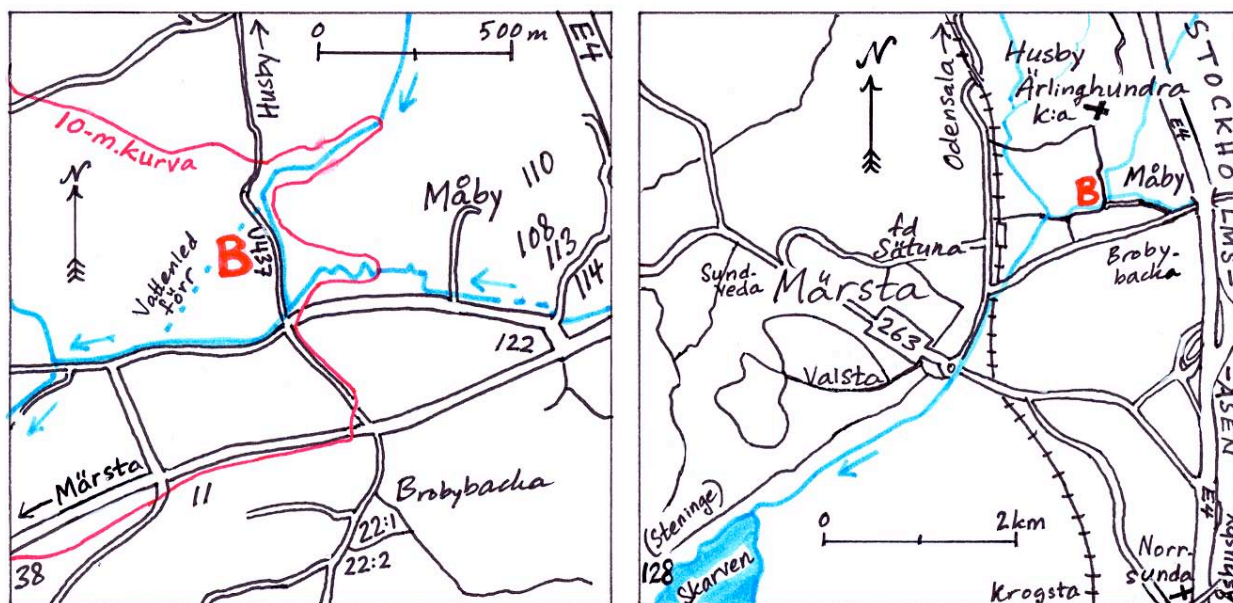

Fig. 4 och 5. Rött B = Broby. Numren avser Raä-nr i Husby-Ärlinghundra sn, förutom de som föregås av U (= runristning), samt vägnummer (på vägarna). Karta: Michael Schneider 2008, med topografiska kartan samt Fm:s som grund.

Analys Broby, Husby-Ärlinghundra sn

Jag kan inte avgöra vilken bro som enligt Upplands runinskrifter skulle ha varit föremål för namnbildningen. Frågan är också vad det var för typ av konstruktion som dessutom hade en så speciell betydelse, att det gav den här gården namnet Broby, istället för alla andra gårdar i trakten som också bör ha haft bro. Kanske Broby var en avsöndring från en annan gård som hamnade bredvid en bro som ledde till sockenkyrkan i Husby, t ex från Måby eller Husby. Eller varför inte från en bebyggelse vid gravfälten H.-Ä. 11 och 38? Broläggningen bör då ha varit en större anläggning genom de ofta översvämmade områdena eftersom bäckarna i närheten av gården gör så blygsamma hinder i landskapet, och jag ser

ingenting som tyder på att de skulle ha varit mycket större under vikingatiden. Nästa fråga blir; varför man skulle passera stället när det inte behövdes? Det kan inte ha funnits någon annan anledning att gå till platsen för dagens Broby, än att gå till just Broby. Öster om byn fanns fast mark att gå på. Kanske byn ursprungligen låg närmare åsen? Kan vattendragen där ha utgjort ett hinder för kyrkobesökarna? Kanske bäckar och sankmark utgjorde ett hinder för långväga resenärer som färdades längs Stockholmsåsen? Eller kan det ha funnits något annat förhållande som föranledde en konstruktion på platsen, som under järnålder sorterade under begreppet *bro*?

Ur ett geografiskt och kommunikativt perspektiv låg Broby väldigt strategiskt i landskapet långt innan Arlanda bildade ett nav för internationell trafik. Oavsett exakt var järnålderns eller medeltidens Broby låg, låg det inne i en skyddad havsvik, i omedelbar anslutning till Stockholmsåsen. Brobys grannby Husby indikerar också på ett utsökt läge. Därför kan det sannolikt gömma sig annan möjlig mening bakom namnbildningen Broby, nämligen ”kajen” som i vått och torrt anslöt till landvägen. Kanske en vendeltida hamn som senare fick sällskap av en övervakande stödjepunkt, en husaby, inom Uppsala öd.

5.3 Broby, Kalmar sn, Håbo hd

Broby, (*in*) *broby* 1316, låg längst söderut på en bergshöjd med moränavlagringar som ansluter till Uppsalaåsen i norr, nordost om Bålsta station. Den verkar under sista århundradet varit ett hemman under Eneby, Prästgården och Skörby. Bistabäcken (även Vibyån samt Vättebyån), som har sitt utlopp i viken som sticker in ovanför Kalmar kyrka, gör en båge under den lilla höjd där Broby en gång låg. Årvinen smalnar av där den gamla vägen går över ån. Från bron uppströms upphör ån att ha karaktären av en å för att mer likna ett grävt dike. Nedströms ån, öster om den gamla bron (byggd på betongrör), bildar årvinen en liten sänka, söder om Prästängen, fram till nästa flaskhals, vid den gamla bron från Viby till Vätteby. Idag finner man vid Broby ett kedjehusområde kallat "Broby backar". På häradsekonomska kartan 1859-63 har bäcken, som idag, tydlig skepnad av en å tills den har passerat den gamla bron mellan Broby och Viby. Sedan får den mer karaktären av ett dike där den löper genom en liten lerdal mot Skörby i nordväst, nära vattendelaren, från vilken också vattnet rinner åt Ekolsundsviken. På häradsekonomska kartan från 1859-63 är vattendraget markerat ytterligare 2 km mot nordväst. På en "Charta öfver Broby och Enby Byars ägor" från 1765 ser jag en liten väg från Broby by som leder över bäcken mot Viby. Viby ska enligt en avskrift från 1600-talet ha skrivits *widby* 1320, samt *Wyby* 1359 (SOFI). Förleden i *Viby* kan gå tillbaka på ett äldre Vikby eller Vidhby (till fsv. vidher "skog"), men kan också röra sig om adjektivet *vi* "helig" (Wahlberg 2003:347). I Kalmarvikens nordvästra hörn, kallat "Dyviken" på en ägodelningskarta från 1743, tränger 5-meterskurvan in ovanför Vätteby, i en dal mellan berg och ås. På 1700-talets kartor syns inget vattendrag mynna där, men på en karta från 1807 leder ett dike dit. Norr om Kalmarviken går landtungan med Lillsjön och Draget, förmodligen ett forntida båtdrag in i Ullfjärden.

Hela bygden utmärker sig för lämningar från brons- och järnålder. Vid Skörby, nordväst om Broby, finns ett boplatsoområde (Kalmar 109:1), daterat till vikingatid genom C14-analys, och det har troligtvis funnits flera gårdsenheter som bildat en byliknande bebyggelse. Förmodligen har gravfältet (Kalmar 18:1) öster om boplatsoområdet fungerat som ett av kanske flera gårds- och bygravfält. Karaktären talar för att det åtminstone delvis härrör från yngre järnålder (Fagerlund 2003:19). Nordväst om Broby by finns en stensättning om 5 m Ø (Kalmar 99:3). Vid Broby by finns ett möjligt gravfält (Kalmar 49:1) med 5 runda, fyllda och övertorvade stensättningar på 3-6 m Ø. Flera har rest av kantkedja. Stensättningarna är yt- och kantskadade. Från rev. inv. 1979 går det att läsa att anläggningarnas antal ej kan fastställas exakt eftersom gravfältet är överväxt med gräs och nyponbuskar. Det går att urskilja 2, eventuellt 3 förhöjningar. Fornlämningarnas antal och utsträckning är antagligen mindre än vad som tidigare angivits. Möjligen kan några av de otydliga förhöjningarna ha något att göra med bebyggelselämningar ingående i Broby gamla bytomt (Fmis 2008). Sydost om Broby, norr om nordvästra brofästet vid bron mot Viby, står en återförd runsten (U633) (Jansson 1955:224). Den omtalas redan av Bureus, "Vidh Broby i Calmar sn", "Widh Broby bro i sama S. Inskriften lyder, "...kifa lät resa stenen efter Ulvkel, sin man. Han var fader till Sigr - ...". En bautasten har tidigare stått tillsammans med runstenen. I Peringskiölds *Monumenta* har träsnittet påskriften "Brooby broo i Calmare sochn", och över sidan står det "Brooby broo, stå två upreeste Stenar, den ena hafver sådan skrift:..." (Wessén 1949:72f). Viby, på andra sidan ån, har hyst den kanske mest kända fornlämningen i socknen, "Viby-högen", en borttagen oval (NNV-SSÖ) storhög på 23x13 m (Kalmar 33:1) enligt 1959 års inventering. Högen var mycket avschaktad och det fanns en källare

inbyggd. Vid slutundersökningen 1976 konstaterades det att högen var 20x14 m. Den daterades till vendeltid-vikingatid. Mörka, grunda fläckar under anläggningen daterades till romersk järnålder (Fmis). I en arkeologisk utredning av "Knarrbacken" beskrivs fornlämningsmiljön i området. Graven hade under sin jordmantel ett kärnröse, och under denna en grövre, tvåskiktad stenpackning. Fynden bestod av bl a åttio liter brända ben, inklusive björnklor, spelpjäser av ben, kamfragment, nitar, en tvinnad guldring, ett bryne samt fragment av glaskärl. Fynden daterades till övergången mellan vendel- och vikingatid. I Upplandsmuseets samlingar finns sedan 1944 ett fågelformat spänne och en smyckeskedja från Kalmar socken. Fyndomständigheterna är något osäkra, men enligt muntliga uppgifter ska fynden ha påträffats inne i själva jordkällaren på 1890-talet. Troligen har fler gravar funnits i området. 1972 hittades ett skelett ca 50 m SV om Viby gård i samband med att vägen breddades (Qviström 2003:6). Av den osteologiska analysen, redovisad i "Fornvännen" ges en utförlig artbestämning samt minsta möjliga antal individer av en art. Minst 6 hästar gravlades med den döde, som också bl a fick med sig en duvhök och en berguv. Björnklorna, liksom loklor, var det enda materialet från dessa arter vilket tyder på att de antagligen suttit i pälswerk. Vad det beträffar denna artikel så skiljer sig dateringen och mängd ben till 900-tal resp. 65 l ben (Vad jag förstår ingår här också den mänskliga individen) (Sten&Vretemark 1988:145ff). Eftersom dateringen verkar lite svajig frågar jag Ingmar Jansson som menar att skiftet vendeltid-vikingatid är det rätta (Jansson 2008, muntl). I närheten finns dessutom ytterligare två högar (Kalmar 46:1), 12 resp. 6 m Ø, en rest sten, med en diffus sträng av stenar (Kalmar 82:1, samt en borttagen rest sten (Kalmar 38:1) (Fmis 2008). Vid Låddersta, SV om Broby på motsatta stranden, står två runstenar, U635, U636. På södra stranden i Vilunda står runsten U637. Vid infarten till Våppeby, öster om Broby, på samma sida ån, står runsten U640 uppställd som grindstolpe. Den har tillsammans med stenen bredvid, vilken saknar runristning, troligen blivit dñflyttad 1816, eftersom den andra stenen har detta årtal inristat. U640 beskrivs av Bureus, "Vpå Wåckeby ängz steenbro i Calmar S.". I Peringskiölds monumenta står det "Öfver Weppeby äng går en stor stenbroo ifrån byn till Calmare Sanden, och wid samma broo mitt på Engen finnas två stora Stenar, den ena med denna Skrift...". (Wessén 1949:82ff). Det verkar alltså som om det fanns två stenar varav den ena bar skrift. Enligt Dybeck ska man ha funnit lämningar av en broläggning i ängen, som sträckt sig från öster (vid torpet Mansängen) till väster, "...tvårt öfver densamma – omkring 200 famnar [356 m, min anm.]". Vid Mansängen stod förmodligen den försvunna U638. Den ska enligt Bureus ha stått "Widh Manzängen i en wret". Det finns flera återgivningar av ristningen, vars första del tolkas som "lät göra Mansänge bro bred" (Wessén 1949:79ff).

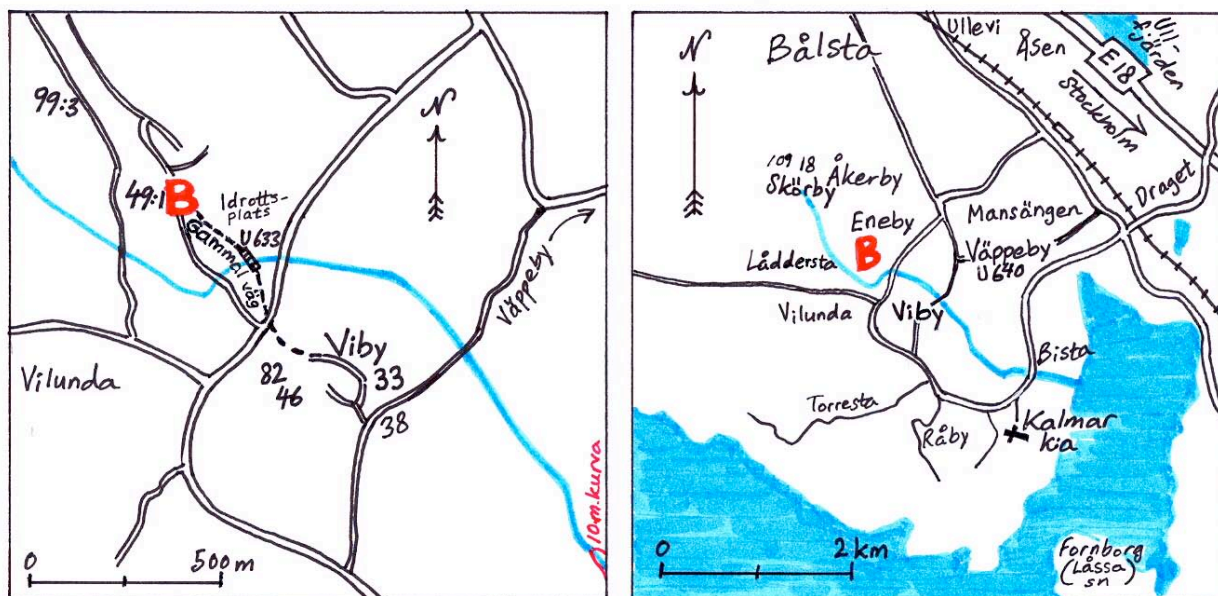

Fig. 6 och 7. Rött B = Broby. Numren avser Raå-nr i Kalmar sn, förutom de som föregås av U (= runristning), samt vägenummer (på vägarna). Karta: Michael Schneider 2008, med topografiska kartan samt Fmis som grund.

Analys Broby, Kalmar sn

Broby i Kalmar socken skiljer sig från de andra brobyarna genom att den inte ligger innanför änden av en speciellt djupt inträngande havsvik. Det går inte att veta hur mycket bäcken/ån har skurit sig ned i leran, och vilken typ av hinder den gjorde, men om runstensens (U633) läge är det ursprungliga, vilket den

tidigare bautastenen antyder, har det sannolikt funnits ett vad eller en fribro över ån redan under vikingatid. Ravinen är smalare där. Det måste ha varit enkelt att anlägga och underhålla en fribro här. Den gravlagde storbonden/småkungen bör absolut ha velat ha en funktionell landledd mot Rölundaåsen (avsnitt av Uppsalaåsen) eftersom han förefaller ha varit hästtokig. Kanske red han med sin hird för att besöka den gravlagde i "Dragshögen" i Övergrans socken. Färden bör ha börjat över Broby eller Våppeby, förmodligen över Broby, om U633 står på sin ursprungliga plats, vilket en omtalad bautasten kan tyda på.

Men om ortnamnet Broby bildades p.g.a. en fribro på platsen, varför fick just Broby heta "Broby"? Viby ligger t o m något närmare platsen för bron på 1800-talets häradsekonomiska karta. På 1600-talet var Viby dessutom ännu mer en "broby" än Broby, eftersom den också hade en bro mot Våppeby. Varför heter inte Våppeby "Broby"? Därifrån ska det ju, enligt flera vittnesuppgifter, ha löpt en stenbro mot Kalmarsand som enligt Dybeck var 356 m lång. En anläggning verkar ha funnits där redan under vikingatid eftersom U638 berättade om bron vid Mansången. Var Broby först med en bro, och kunde därigenom först lägga beslag på namnet? Broby kan ha varit en utflyttning från en annan gård, och lades bredvid en vägbro som förband Bålsta och Skörby med Viby. Namnet "Broby" kan ha varit en intern angelägenhet som betecknade dem där nere vid bron. Eller var kanske Broby Vibys angelägenhet? Storhögen i Viby (Kalmar 33:1) markerar en centralort. En eventuell bro kan ha varit en paradport till Viby. En bro med kontinental inspiration där Broby fick rollen som "grindvakt"? Var det brobybornas uppgift att sköta om bron? Var Broby en tullstation eller en huvudentré för stormannen i Viby-högen under vendeltid? Men den vikingatida runstenen kan också ha exponerat odal, för dem som färdades till bygden på vatten- ellerintervägen. Centralorten i Viby, och gårdarna runt omkring, måste ha haft tillgång till en brygga för att fungera väl i den tidens transportsystem.

Hade Broby speciella förutsättningar jämfört med de andra byarna? Varför blev inte flaskhalsen mellan Viby och Våppeby "brobyn"? En slump? Åliden öster om Broby kan ha varit ändhållplats för de vattenfarkoster från Mälaren som skulle ta sig in i centralbygden på halvön under Bålsta. Brobys sida av ån anslöt dessutom till Uppsalaåsen. För dem som skulle ta sig in i Ekoln, fanns det möjligtvis en vattenväg från Hjälstaviken genom Bälsunda, eller så kunde man utnyttja draget mot Ullfjärden. Kalmarvikens nordvästra hörn, Gröna dalen, var kanske inget alternativ för kommunikation norrut, innan det blev sankmark. Branterna mot berg och ås är mer påtagliga här. Sänkan öster om bron mellan Broby och Viby kan ha bjudit på ett bredare avsnitt av ån, och varit en lämplig landningsplats för båtar. Att just det lilla avsnittet av ån skulle ha gett speciella fördelar under vendeltid kan storhögen vara en indikator på. Från den platsen löper en liten låglandskorridor in mot Broby, ovanpå berg- och moränryggen som ansluter till åsen. Här har det säkert behövts landningsplats och en fribro. Men vad kom i så fall först? Vilken typ av konstruktion döpte Broby, i fall namnet är samtida med storhögen, långt innan runstenen restes? Kanske en landningsplats och en fribro var beroende av varandra? Utgjorde de en enhet?

5.4 Broby, Kårsta sn, Långhundra hd

Broby, (*in*) *Broby* 1257 (avskr. 1500-tal), *Broby* 1402, ligger vid Lillån (Kårstaån) som förbinder Storån med Kårstaviken i sjön Sparren. I riktning mot Österåker byter Storån namn till Helgöån och senare Husaån efter den troliga husabyn Husa. På sin väg norrut mot vattendelaren i Gottröra heter ån Holmbroån. Vattendraget utgör den sydöstra delen av den s.k. "Långhundraleden", som kanske har förbundit Uppsala med Trälhavet i Östersjön. Frågetecknet kommer av vattendelaren som ligger ovanför järnålderns havsnivåer, samt ett eventuellt hinder i Vallbyåsen (en del av Stockholmsåsen) under järnålder. En naturlig fördämning kan ha brustit omkring år 1000 e Kr, kanske efter mycket regn (Wirstad 2008). Det finns tankar om att "slaget vid Helgeå" ska ha stått ute i leden väster om Broby, med anspelning på *Helgö* i vattendraget och ett flertal geografiska namn med förleden *Holm-* (Gräslund 1993:174ff). Nuvarande Broby gård ligger på en "halvö" av 10-meterskurvan, där den sträcker sig in dalen som en krok längs Lillån. Broby ligger i anslutning till en vidsträckt höjd av morän, gnejs och granit, som sträcker sig ända från Vada i söder till Rö i norr. Längs denna rygg i landskapet drogs järnvägen från Rimbo till Stockholm, där Kårsta och Ekbacken hade stationer. Kårsta station hamnade inte i Kårsta by, (*de*) *Korsta* 1320, utan ligger i stationssamhället på östra sidan Lillån. Även Broby hade en mindre station, kanske p.g.a. tegelbruket. Området runt gården är ganska sankt under 10-meterskurvan, speciellt mellan gården och moränryggen bakom i sydväst. Där har en liten sjö bildats på fältet, när jag strosar runt där i februari. Bonden odlar bara vall som han säljer som foder till granngården. "Broby-anknutna" namn som

Brobylund och Brobyborg återfinns i närheten. 1 km uppströms ligger Stensta på en liten höjd i dalen, ett ortnamn som för tankarna till fornborgen, men enligt den enda uppteckningen jag hittar om namnet ska det ha varit ett "båtsmanstorp". Fastighetsbeteckningen Broby finns även på nordvästra sidan av Lillån. Området är också utsatt som Broby ägor på en storskifteskarta från 1777. 5-meterskurvan, som sträcker sig in från kusten, följer Lillån en bit, för att sluta 6-700 m nordost om dess mynning i Storån, ca 1,9 km sydväst om Broby. Lillån är på äldre kartor en väldigt "brotät" å som dessutom hyser flera kvarnar. På en arealavmätning från 1691 verkar det vara passage över vattnet vid Kårsta, samt vid Broby. På en storskifteskarta från 1777 är en bro utsatt vid Mälsta, sydväst om Broby vid samma strand.

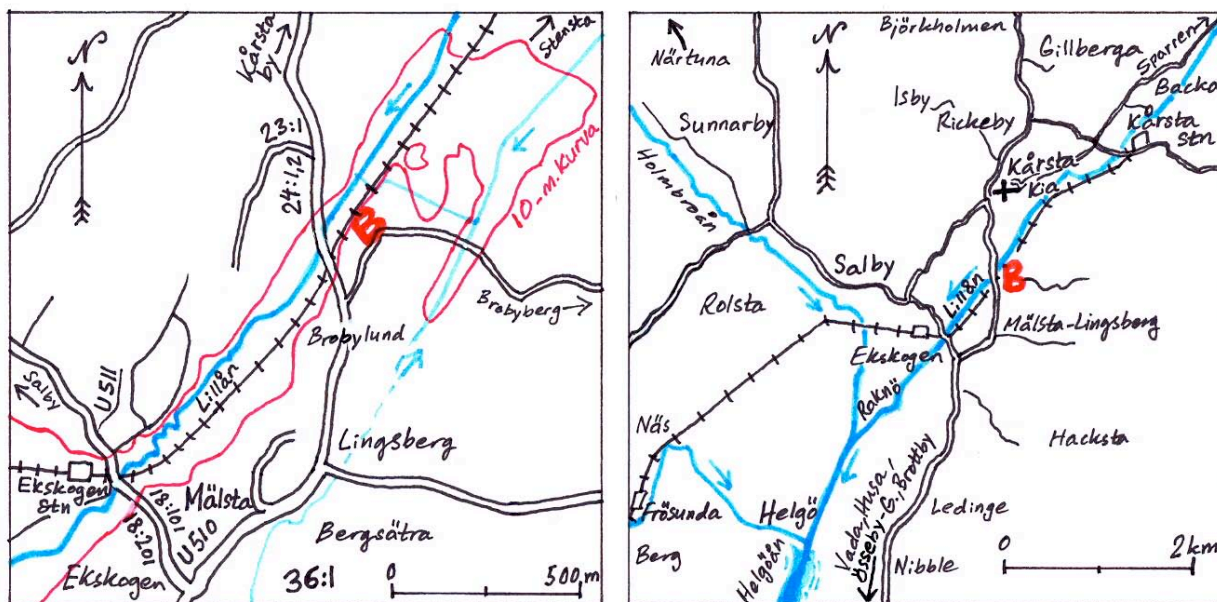

Fig. 8 och 9. Rött B = Broby. Numren avser Räi-nr i Kårsta sn, förutom de som föregås av U (= runristning). Karta: Michael Schneider 2008, med topografiska kartan samt Fmis som grund.

Den lilla halvön av 10-meterskurvan, där Broby ligger, verkar vara fornlämningsfri, åtminstone beträffande registrerade fornlämningar. Uppe på en höjd, 1 km söder om Broby, ligger socknens enda fornborg, Kårsta 36:1, 30-40 m ö h, som begränsas av stup i SV-V-N-NÖ och branta sluttningar i Ö och S. Ett par hundra meter nordväst om Broby, ovanför motsatta stranden på väg mot Kårsta kyrkby, återfinns ett gravfält, Kårsta 23:1, med 36 rundastenssättningar på 3-15 m Ø, en möjlig kvadratiskstenssättning, en treudd, samt 2 resta stenar. I närheten ligger två högar, Kårsta 24:1,2, på 8 respektive 10 m Ø. Vid Ekskogen gård, *Ekkeskogh* 1545, Mälsta, (ii) *mellestum* 1383, (verkar ha försvunnit som bynamn, namnet finns kvar i Mälsta-Lingsberg uppe på höjden) finns ett gravfält, Kårsta 18:2, 18:101 och 18:201, som delas av vägen som ansluter till bron över Lillån som leder till Ekskogens station och vidare till Salby, *salby* 1382, *saltby* 1384. Gravfältet hyser bl a 8 högar, 5-14 m Ø, och 40 rundastenssättningar. I gravfältet finns också en hålväg med vägbank mot Lillån, samt en runsten, U510, öster om vägen, invid gamla vägens östra sida. Det är en reslig runsten på 2,25 m. Här vill jag varna läsarna, i Rannsakningarna finns följande uppgift, "Wijdh Mällestadh byn finns en Runasten, medh Runaskriff. Om denne Steen giörs sådan berättelse att för många åhr sådan skolat någre hafwa rört och wändt honom williandes läsa des inscription då hafwa dhe blifvit galna och vhrsinnige, då dhe honom rört." Dessutom berättas att en bonde som tagit jord från en "Stoor Jordhögh" strax vid gården uti Saalby Giärde hade blivit dödsjuk och dött av denna sjuka. Upplands runinskrifter menar att det säkerligen är U510 som avses "Wijdh Mällestadh byn" (Wessén 1943-46:362ff). På motsatta sidan Lillån, norr om Ekskogens station, står runsten U511, 1,64 m hög. Den är rest efter av flera bröder till sin fader "Faste". Faste är ett namn som även återfinns på U510, som en av de bröder som reste stenen efter sin fader Torsten, vilket skulle kunna tyda på två generationer, eftersom det är sannolikt att Faste avser samma person. Dessutom kan namnet "Vidjärv" på U511 vara en variation efter "farbröderna" "Vinjut" och "Gunndjärv" som återfinns på U510. I så fall är U511 yngre (Wessén 1943-46:364f). Båda stenarna har kors, och är, enligt mig själv, ristade i urnestil.

Analys Broby, Kårsta sn

Den här Brobyn ligger nära änden av havsviken som löpte in från Åkersberga, och låg sannolikt vid änden av den vendeltida havsviken. Var havsnivån slutade vid Holmbroåns mynning, d v s Långhundraledens fortsättning mot Gottröra, i de vendeltida människornas ögon är nog väldigt svårt att avgöra eftersom vattendraget stiger så långsamt i den riktningen. Det är svårt att rekonstruera Långhundraledens kapacitet som farled under vendel- och vikingatid, med tanke på före detta sjöar, vattendelaren vid Gottröra och åsgenombrottet i Stockholmsåsen. Var slutade havet och var började en eventuell farled mot Uppsala? Tänkte man kanske inte ens början eller slut? Vid vendeltid eller tidig vikingatid bör i alla fall havet ha slutat ungefär vid Lillåns utlopp i Storån, 1,9 km sydväst om dagens Broby, och 1 km från Mälsta. Det behövdes säkert en bro eller ett vad över Lillån, som dessutom kanske följde Långhundraleden. Både Mälsta och Broby har broar på äldre kartor. Kanske det lämpade sig bättre med ett vad vid Mälsta? Den etymologiska bakgrunden till Mälsta gissar jag vara samma som till Mälaren och Malsta sn, Lyhundra hd, d v s dialektordet mal, ”sand, grus eller småsten” och ”stenar vid stränder” (Wahlberg 2003, 207,217). Ansamlingen av fornlämningar vid Mälsta, med både imponerande gravfält, runsten och en hålväg med vägbank ner mot ån, och dessutom en runsten på andra sidan ån som antyder släktskap, uppfyller nog alla anspråk på en vikingatida bro eller vad över Lillån, enligt gängse tolkningar. Visserligen berättar inte runstenarna om en broläggning, men det är ändå anmärkningsvärt att jag inte stött på någon som velat knyta en monumental broläggning till den här platsen, som kan mäta sig med Jarlabankes bro i Täby. Beror det kanske på att Mälsta inte heter Broby? Fornlämningsutbudet vid Broby gård är skral. Var låg gårdsgravfältet? Kanske en vendel- eller vikingatida Broby låg på en annan plats? Delade man gravplats med Mälsta? Mälsta är antagligen också ett mycket gammalt namn. Om det fanns ett vad eller en bro i Mälsta, varför fick då Broby heta Broby? Kanske Broby kom först? Kanske Broby hade ett mycket äldre vad eller en bro över Lillån, innan det blev möjligt med ett vad vid Mälsta? Då skulle Broby kunna ha någon koppling till gravfältet 23:1 eller högarna 24:1 och 24:2, på vägen mot Kårsta kyrkby. Resta stenar, kan det tyda på äldre järnålder? Kanske det forntida Broby t o m låg på andra sidan ån?

Om man utgår från den inte alltför djärva tanken, att människor under vendel- och vikingatid ofta färdades med båt, och om man tar hänsyn till ordet *bro*s forntida, vidare betydelse, kan Broby också ha avsett en kajplats, som, om man så vill, anslöt till ett vad eller en bro. Det bör ha varit rationellt att lasta och lossa där vägen är. Läget innanför havsviken, som anslöt till den vidsträckta höjden som följer Lillån norrut och Storån söderut, bör ju ha varit utsökt ur en kommunikativ aspekt. Om det dessutom fanns ett vad eller en bro över till ”Kårsta-sidan” av ån, gjorde det knappast saken sämre. Kanske det var här som man lastade om till mindre fartyg som skulle ta sig till Sparren, och vice versa? Men i så fall hade ju en bro eller ett vad i Mälsta legat i vägen. Om det inte rörde sig om en fribro, som skepp utan mast, eller med fälld mast, kunde fara under, eller ett vad som var så pass djupt att skeppen kunde fara förbi. Kanske ett eventuellt hinder talar för att ”bron” i Broby var äldre än ”bron” i Mälsta. Om det fanns en bro i Mälsta förstås. Runstenarna på bägge sidor ån kan ju främst ha varit avsedda att välkomna vattenväga resenärer, eller landväga resenärer på en pendlande färja.

5.5 Broby, Rö sn, Sjuhundra hd

Broby i Rö sn är lite speciell på det sättet att den kanske inte är en gammal ”broby”. Namnet verkar dyka upp i ”modern” tid. Gårdens nuvarande ägare hänvisade till släktforskning, som menar att Broby gård 1749-1772 ska ha kallats ”Brotorpen”. Kanske jag skulle ha strukit gården från uppsatsen redan från början, men eftersom gårdens geografiska läge är ett sådant som ”brobyar” trivs bra i, d v s vid ett vattendrag som mynnar i en långt inskärade havsvik under äldre järnålder, kan det vara värt att ”känna lite” på den. I ortnamnsregistret finns det 2 uppteckningar av Broby under ”Äldre namnformer”, tyvärr utan källdatering. Den ena av dessa nämner Broby för att förklara det geografiska läget för socknens enda fornborg på det s.k. Gårdstensberget vid Gullungeåns sydöstra strand. I en uppteckning av bebyggelsenamn från 1925 hittar jag Broby som en ”¼ gård å Nibble”. ”Brotorpen” finns ingen uppgift om i ortnamnsregistret. Där hittar jag istället ett torp, ”Brobylund”, som är utsatt på häradsekonomiska kartan 1901-06, en bit sydväst om Broby gård. På en arealavmätning från 1727 kallas bebyggelsen där dagens Broby ligger för ”Nible torp”. Det ligger söder om det dike/bäck som avvattnar ”Lill-mällan”, nu Lilla Mälaren, mot Gullungeån. Det som är lite frustrerande är att under den ritade byggnaden står Torp en gång till, och litet ovanför till vänster står det något knappt urskiljbart som kanske börjar med ”Bras...”, kanske ”Bro---”? Jag vet inte, men på norra sidan bäcken/diket ligger Ekes Back Stufva. Nibble, (*i*) *nybile* 1378, och Eke, (*i*) *eke* 1378, är två av de stora gårdarna i trakten vars ägor återfinns lite

här och var på äldre kartor. Nibble gård ligger ca 1,7 km sydväst om Broby. Eke ligger närmare, ca 1,2 km sydväst om Broby. På ovan nämnda karta heter Gårdstensberget "Gulstens Berget". På Nible torps östra sida börjar "Broängen". På en arealavmätning från 1753 syns "Ekes Torp" ovanför bäcken/diket, och "Nibble Torp" på platsen för dagens Broby. I direkt anslutning till Nibble Torp ligger "Nibble Broängen". Söderut mot Gullån återfinns ängsmarker på "Sank kjärbotten", tillhörande olika gårdar. Intressant är att vägen över diket/bäcken, mellan Ekes Torp samt Nibble Torp (Plats för dagens Broby,) är landsvägen mellan Stockholm och Norrtälje. På generalstabskartan från 1879 syns Broby på platsen för Nibble torp, som enda ort på landsvägen mellan Eke och Rilanda.

Ur ett större geografiskt perspektiv är Broby beläget ovanför Gullungeån, knappt 1,5 km från 10-meterskurvas slut, där 15-meterskurvan gör en liten uppstickare åt nordväst mot Lilla Mälaren. I ett ännu större perspektiv är den här Broby-orten belägen i en sprickdal som skär in från Roslagen, ca 1,7 mil väster om Norrtälje. Där ligger gården i en sänka på en liten ås med isälvsavlagringar som sträcker sig från Rösjöns östra strand till Kundbysjön vid Kundby sydost om Rimbo. Kundby skrevs 1344 *Kunungaby*, d v s "kungsgården" (Sahlgren 1936:11, se äv. Brink 1997:414). Gullungeån avvattnar Rösjön mot Norrtälje. Vissa delar av Gullungeån har karaktären av våtmarksområden när jag inspekterar området. I Skederid förenar sig Gullungeån med ett mindre vattendraget, som rinner från den heliga Birgittas födelseort Finsta, till Husbyån, som rinner ut i Norrtälje via Lommaren. I Husby-Sjuhundra drygt 1,5 km nordost om Skederid, slutar 5-meterskurvan. Jag hittar ingenting på äldre kartor som skulle kunna knyta ortnamnet Broby till Gullungeån.

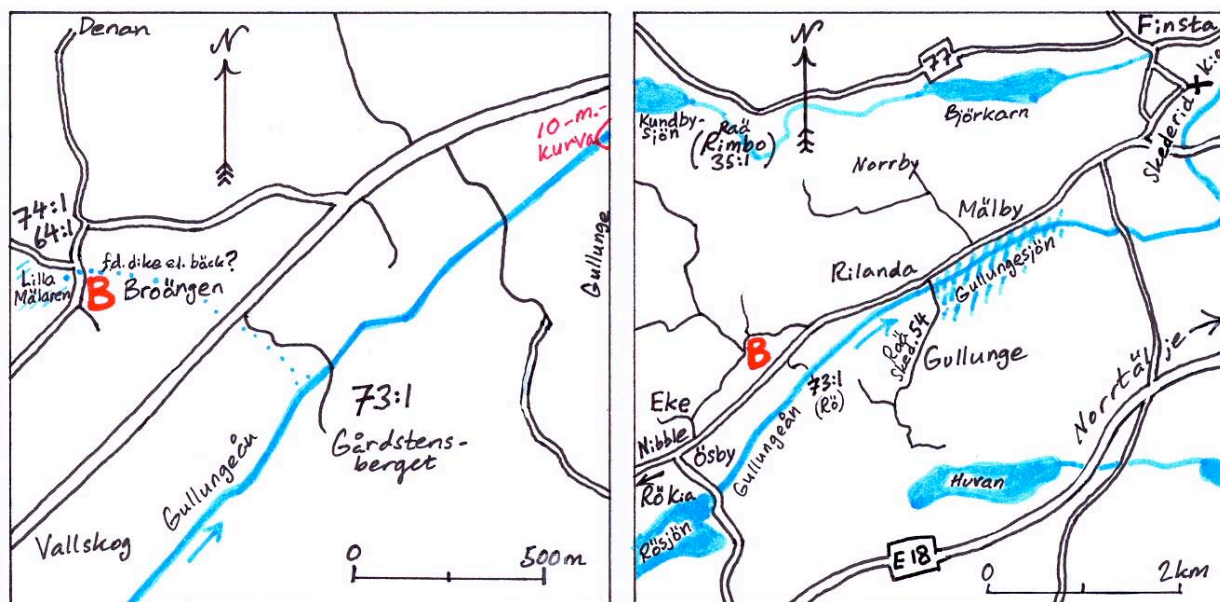

Fig. 10 och 11. Rött B = Broby. Numren avser Raä-nr i Rö sn, förutom de som föregås av U (= runristning) och vägnummer (på vägarna), samt Raä-nr som föregås av andra sockennamn (Rimbo 35:1 och Skederid 54). Karta: Michael Schneider 2008, med topografiska kartan samt Fmis som grund.

Drygt 700 m söder om Broby på en höjd av urberg och morän som ansluter till åsen, ligger Gårdstensberget (även äldre Gulstensberget, Guldstensberget och dyl.), socknens enda fornborg, Rö 73:1, med inre och yttre ringvall. Ingången vetter åt öst, kanske den kan knytas till Gullunge, ca 1,5 km öster om Broby på andra sidan Gullungeån, som torde vara en inbyggarbeteckning. Gullunge har högggravfält, Skederid 54:1 och 2. Drygt 2 km norr om Broby på samma ås finns en annan fornborg, Rimbo 35:1. Ca 150 m nordväst om Broby ligger stensättningar, Rö 64:1, 2, 3 samt en flerradig stensträng, 64:4. 64:1, som borttogs delvis och undersöktes 1974 utan att fynd påträffades. Ca 300 m nordväst om Broby, på samma stigning, finns ett gravfält, Rö 74:1, på 160x90 m, som bestod av ca 55 runda stensättningar och 5 tresidiga stensättningar. Huvuddelen av gravfältet schaktades bort 1959-60 i samband med grustäkt. Enstaka kringspredda brända ben påträffades men togs inte till vara. Tyvärr fann jag ingen rapport på ATA angående händelsen.

Analys Broby, Rö sn

Hur fick Broby i Rö sn sitt namn? Mycket pekar på att Broby är en intern angelägenhet på Nibbles utägor. Broängen syns bredvid Nibble torp, på platsen för dagens Broby, på äldre kartor. Släktforskningens uppgift om "Brotorpen" från 1749-72 talar för detta. Eller var ortnamnet främst en regional benämning på platsen som brukades av resande som inte var från trakten? Nibble låg ju ca 1,7 km från Nibble torp, på vägen mot Stockholm. Ekes torp, på norra sidan bäcken/diket, låg långt bort från Eke gård. Det kanske inte var praktiskt att använda dessa namn. Bäcken/diket mellan torpen kan inte ha fordrat någon större broläggning för att ta sig över, däremot kan det ha varit väldigt sankt runt åsgeombröttet. Här gick tidigt landsvägen mellan Stockholm och Norrtälje, varför det måste vara ordentligt gjort för att inte trafiken skulle hindras. Avsaknaden av namnet i äldre skrifter talar för att det är ett förhållandevis modernt namn, som uppstod i samband med landsvägen. Eller? Broby ligger nära ett vattendrag som mynnade ut i en långt inskränkt havsvik under äldre järnålder, precis så där som "brobyar" trivs väldigt bra. Gullungeån ansluter till en ås som löper mot Rimbo. Landsvägen korsade Broby på de äldsta kartorna. Platsen har förutsättningarna för att ha utgjort ett kommunikativt nav under järnålder, ett nav som kunde betraktas uppifrån, från fornborgen Rö 73:1. Fornborgen låg antagligen under sin glansperiod i änden av en av de havsvikar som skar djupast in från Roslagen. Vilken gård tillhörde gravfälten Rö 64:1 och 74:1? Det finns ingen gammal gård i närheten. Kan det vara så att Broby, som ortnamn, har funnits 1 000-1 500 år parallellt med de namn som Eke och Nibble gårdar gav torpen på sina utägor, och därför inte fördes in i rullorna? Bro finns faktiskt med som förled i t ex Broängen. Nja, Broby i Rö verkar vara ett "modernt" ortnamn som förklarar ett litet avsnitt på vägen mellan Stockholm och Norrtälje, men ur ett större geografiskt perspektiv ligger gården i ett sådant läge där de äldsta brobyarna brukar återfinnas (se fig.1). En slump?

5.6 Broby, Söderby-Karl sn, Lyhundra hd

Broby, (i) *Broby* 1409, ligger vid sjön Ströjans nordöstra hörn, vid sjöns utflöde mot Vaddö. Namnet Ströjan har satts i samband med tyskans *Strudel*, som betyder "virvel" eller "strömdrag", en avljudsbildning till fornhögtyskans *streden*, "brusa, virvla". Namnet skulle då betyda "strömdraget, sjön med strömdrag". Rhezelius skrev Ströien och Stryen 1635 (Unestam 1954). Söderby-Karl sn är en sammanslagning av Söderby sn, (De) *Sudherby* 1344, och Karlskyrka sn, *Karlungskirkiu* 1287 (Wahlberg 2003:310). Söderby omfattade den norra delen av den nuvarande socknen, men Stabby och Norra Råda tillhörde Vaddö sn i kameralt hänseende. (lansmuseum.a.se, 2008:1). Söderby motsvarar troligen den nuvarande Prästgården. I den geometriska jordeboken 1639 uppges att Prästgården heter Swanö, vilket kan syfta på Sonö [vid Närdingens östra strand], *Suanö* 1325. 1325 uppges att Söderby kyrka förr låg i Sonö men "nu ligger i Söderby" (Morger 1990:128). Där nuvarande Broby herrgård ligger låg tidigare Broby by som bestod av 3 skattegårdar. Det har tidigare funnits ytterligare två byar i området, Väsby och Skarberga. Väsby bytomt (Raä Söderby-Karl 191) ligger ca 700 m sydväst om Broby. Väsby bestod av 4 gårdar i jordeböckerna 1839 (jag får veta av folk uppväxta på gården att Väsby "någon gång brann ner"). Skarberga bytomt (Söderby-Karl 296) ligger ca 600 m OSO om Broby. Skarberga brann ned på 1500-talet. Hemmanen i Skarberga samt Väsby köptes av ägaren till Broby 1729-36. Gård nr 4 i Ekeby köptes av Broby på 1820-talet. Till Broby hörde senare 9 torp. I Upplands vägbok under drottning Kristinas tid framgår det att en väg över bl a Knutby, Edsbro och Ununge socknar, med färja över Närdingen till Värn, gick till gamla Grisslehamn. Vid Broby anslöt vägen från Stockholm (lansmuseum.a.se, 2008:2). Den förstnämnda vägen passerar vattendraget en gång, varpå vägen passerar ån en gång till efter att vägen från Stockholm har anslutit. På en karta över Skarberga från 1711 ser jag en "krog" vid Broby, söder om ån. Längs herrgårdens södra sida strömmar ån snabbt genom en vattenled som är stensatt på båda sidor. Vattendraget är inte speciellt stort, varför ingen riktig "brokänsla" infinner sig. Förr fanns ett litet vattenfall vid Broby som försvann då Ströjan sänktes 1,8 m 1858 (Unestam 1954). Området utgörs av berg och morän åt alla väderstreck. Sydväst och väster om Broby uppträder ändmorän. SSV om Broby sträcker sig isälvsavlagringar upp längs Ströjans östra strand söderifrån. 10-meterskurvan, som sträcker sig in från östersjökusten, stannar nära 700 m öster Broby. 10-meterskurvan skapar här en ny inre "fjärd" innanför sundet österut mot 5-meterskurvan, som slutar väster om Gåsvikssjön. Ca 800 m väster om Gåsvik, (i) *Gasawik* 1409, gör 10-meterskurvorna en riktig "flaskhals". Här tycker jag att det borde ha funnits en övergång under äldre tider. Under 1700-talet finns det flera broar. På en geometrisk avmätning från 1640 ser jag ingen bro, däremot är tre kvarnar ritade över ån. Gåsvik har också mark på södra sidan av ån.

Ån som rinner mellan Broby, mellan Stabby, Skarberga och Ekeby, bildade en skyddad vik under romersk järnålder, men det är svårt att säga hur länge den hade den karaktären. Återstoden av denna ”inre fjärd” heter Östersjön, 8 m ö h, en sjö som håller på att växa igen. Den kallades, enligt en uppteckning från 1928 Östersjön i Ekeby, medan den i Stabby kallades Södersjön. På flera 1600- och 1700-talskartor verkar ån vara ganska bred och har en påtagligt meandrande karaktär, under 18800-talets början ses utdikningar, och numera har den en rakare sträckning. Stabby, (i) *Stabby* 1409, ligger ca 1,3 km nordost om Broby, på samma sida ån. Namnet kan vara en utveckling av ”Stavby” och kan ha haft en sakral innebörd, men också ha utgjort en gränsmarkering (Vikstrand 2001:292f). Ekeby, (i) *Ekeby* 1409, ligger ca 1,4 km sydost om Broby, på södra sidan av ån. Mellan Broby och Ekeby ligger Skarberga, (i) *Skarpabergha* 1409. Mellan Östersjön och Gåsvikssjön, i samma vattenled, ligger den försvinnande Kassjön, i vilken ett litet vattendrag från Husinge, en möjlig husaby på sjöns norra sida, avvattnas. På sin väg från Ströjan österut har ån en tydlig meandrande karaktär på de äldsta kartorna, medan den numera är påtagligt uträtad.

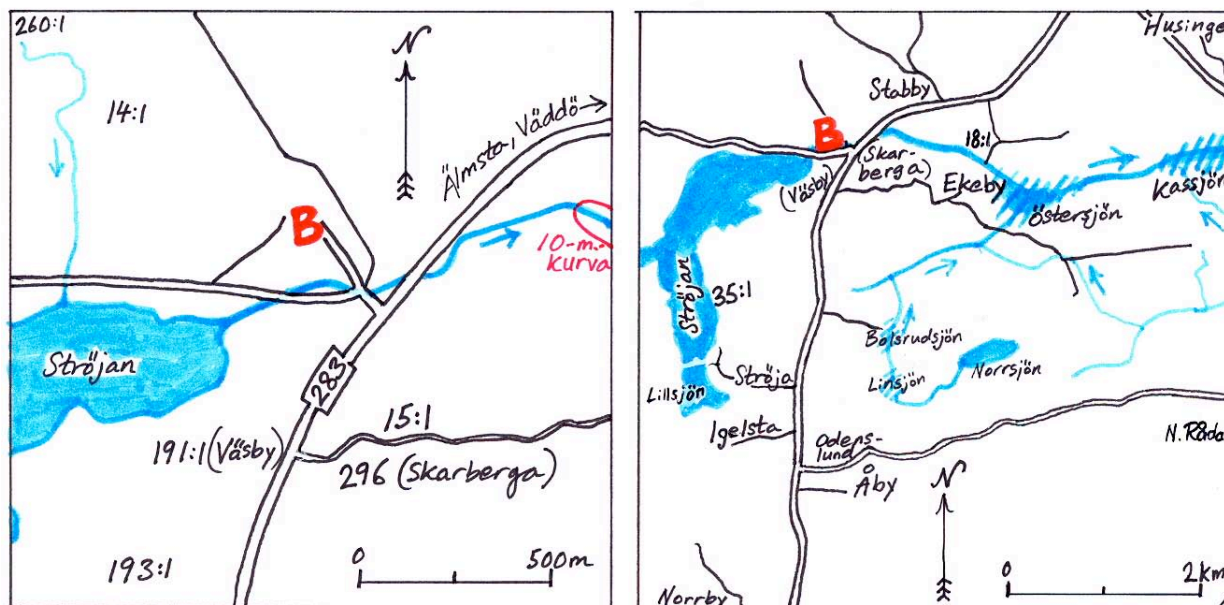

Fig.12 och 13. Rött B = Broby. Numren avser Raä-nr i Söderby-Karl sn), samt vägnummer (på vägarna). Karta: Michael Schneider 2008, med topografiska kartan samt Fmis som grund.

Området norr om Broby mot Skebobruk utgörs av fossil fornlämningsmiljö av bronsålderskaraktär belägen i skogsmark. Fornlämningarna utgörs av rösen, skärvestenshögar och skeppssättning (Raä S.-Karl 7 och 110) och stensättningar i höjdläge mot söder (lansmuseum.a.se 2008:3). I Skarberga finns ett gravfält, S.-Karl 15, med ca 62 fornlämningar bestående av bl a rösen och skeppssättningar från äldre och yngre järnålder (lansmuseum.a.se, 2008:2). Jag ser i fornminnesregistret att det även finns 6 högar på 5-12 m Ø. 500 m nordväst om Broby ligger en stensättning på 18 m Ø, S.-Karl 14:1. Det finns många spår i landskapet efter forntida lantbruk, bl a röjningsrösen och stensträng, S.-Karl 260:1, ca 800 m nordväst om Broby. Från Väsby bytomt har en numera bortodlad få-gata funnits (lansmuseum.a.se), och flera åkerparceller finns i närheten. På Östersjöns norra sida, ca 800 m om Ekeby, ligger en fornborg, S.-Karl 18:1. Vid Ströjans östra strand finns ytterligare en fornborg, S.-Karl 35:1. Vid Igelsta, (j) *Eghilstadum* 1365, och Ströja, (J) *strydhioo* 1365, sydost om Ströjans södra ”avdelning” Lillsjön, förekommer flera gravfält från romersk järnålder utan kontakt med den nuvarande bebyggelsen. Där ligger gravfälten av yngre karaktär vid flertalet byar (lansmuseum.a.se, 2008:1). I Igelsta har man i en grustäkt funnit bl a 2 mynningsbeslag och 1 ändesbeslag till dryckeshorn, SHM 24298, daterade till senromersk tid/tidig folkvandringstid, ca 350-450 e Kr (Holmqvist 1951:33ff). Det går inte att fastställa om det rör sig om lösfynd eller gravgåvor. Ett röse i Igelsta är fyndplats för bl a 2 ändbeslag till två dryckeshorn, SHM 23189:51, varav det ena har formen av ett tjurhuvud, samt ett bronskärl, en vinbål, av provinsialromersk tillverkning, antagligen från Rhenområdet (Floderus 1946:20f). Ca 1 km söder om Igelsta stannar en vik av 10-meterskurvan som tränger in i socknen söderifrån. 5-meterskurvan slutar från den riktningen vid det passande namnet Vik, (i) *wiik* 1409. Här hittades ”Viksbåten”, som är C14-daterad till 1140 ±70 år enligt Föreningen Viksbåten (talja.se), och till mitten av 1000-talet på Erikskulle hembygdsgård och museum, där den står utställd jämte en kopia (erikskulle.se). Den är 9,6 m lång och klinkbyggd i ek.

Analys Broby, Söderby-Karl sn

Under 1600-talet passerade landsvägen från Stockholm till gamla Grisslehamn Broby, där den sammanstrålade med landsvägen västerifrån. Det finns väl ingen anledning att tro att en forntida övergång över vattendraget från Ströjan skulle ha legat någon annanstans, eftersom det bör ha varit torrast där, särskilt under äldre järnålder. Det får väl nästan ses som osannolikt att det inte fanns en bro eller ett vad vid den här platsen från det att behov uppstod att passera vattendraget. Söderifrån löper isälvsavlagringar över bl a Igelsta och Ströja som sedan fortsätter in vid Ströjans sydöstra strand. Där kan man mycket väl tänka sig att en landledd har gått under äldre järnålder, som sedan fortsatte över berg och morän och korsade ån vid Broby mellan Ströjan och Östersjön. Intressant är att den här landväga promenaden förbinder Broby med slutet på 10-meterskurvan som kommer söderifrån in i socknen. Här kan man tänka sig en livlig landväga trafik som pendlade mellan två innersta vikar under äldre järnålder, vilket kan ligga bakom vinbålen från Rhenlandet. Nyfikenheten bör ha varit stor i viken som trängde in mot platsen för Broby, om vad som försiggick i Igelsta, och vice versa. Att förleden i Igelsta är Eghil kittlar nyfikenheten. Fornlämningsmiljön nordväst om Broby är av "bronsålderskaraktär", medan Skarberga söder om bron uppvisar gravfält från både äldre och yngre järnålder. Kanske man kan räkna med att rösen från romersk järnålder lagts även nordväst om Broby? Många spår i landskapet pekar mot äldre järnålder. Var ligger de människorna begravda? I Skarberga?

Eftersom det fanns ett mindre vattenfall i Ströjans utlopp vid Broby kunde man antagligen inte ta sig längre västerut i det här vattendraget. Man kan nog förutsätta att det var önskvärt att vattenvägen från Vaddö ta sig så långt in i landet som möjligt, och att det var önskvärt för många att ha tillgång till en brygga där vandringsleden korsade vattendraget. Den här platsen har nog betytt "hit men inte längre" långt fram i tiden. Vägskälet vid dagens Broby var sannolikt en vatten- och landväga knutpunkt redan under förromersk järnålder, kanske redan under yngre bronsålder, och har antagligen varit det ända till att det inte längre var praktiskt att använda ån för transport. En bra plats för en krog. Kanske namnbildningen Broby uppstod under vikingatid för att beteckna byn vid fribron eller vadet, men eftersom det bör ha varit synnerligen viktigt att ha varit representerad, eller ha haft tillgång till den här platsen redan under äldsta järnålder, är det sannolikt att namnet myntades redan under folkvandringstid.

5.7 Broby, Täby sn, Danderyds skeppslag

Broby, *broby* 1328 (avskr. 1344), ligger vid Vallentunasjöns sydöstra hörn, i ett flackt område med utspridda kullar och höjder av morän, väster om Gullåns mynning. Broby hörde, tillsammans med byarna (däribland också Täby by) i Täbys norra toft, organisatoriskt samman med Vallentuna hundare. 1692 överfördes hela Täby socken till Danderyds skeppslag (Jarneberg 1987:17f). Broby tycks sakna gårdsgravfält från yngre järnålder och gårdens ägostruktur och gränser indikerar att den är av något senare datum. I absolut närhet till de nyupptäckta gravarna vid Broby bro, som tolkas som kristna gravar anlagda under 1000-talet, finns flera runstenar, av vilka en (U135) omnämner anläggandet av en bro samt en numera bortodlad hög. Högen var sannolikt en kenotaf eftersom den anlagts för Östen, som enligt U136 dog i Grekland. Samtliga runstenar på platsen är resta av Jarlabankeätten, från vilken Jarlabankes farmor Estrid ansvarat för den samtidigt resta intilliggande stenen (U136). Det omnämnda brobygget har en tydlig relation till begravningsplatsen och bron har med all sannolikhet gett upphov till gården Broby. Vid Broby bro ligger ett gravfält med säkra gravar från äldre järnålder som bör ha varit välkänt under 1000-talet. Den äldsta stenen, U137, kan ha varit en kristen invigning av ett hedniskt gravfält. (lansmuseum.a.se, 2008:4). Med anledning av vägprojektet Norrortsleden undersöktes 2004 fornlämning Täby 415, en 36 m lång broläggning strax söder om Broby. Från broläggningen löpte en hålväg söderut, förbi ett gravfält daterat till yngre järnålder, Täby 313:2. Broläggningen, som har paralleller i både yngre och äldre järnålder, ligger på nivåer mellan 10,5 -11 m ö h. På de kartor av den forntida havsnivån, fornsjöar och avrinningar som upprättats över området (paleogeografiska kartor) ligger vattennivån runt 10 m vid övergången mellan äldre och yngre järnålder. Även om vattennivåerna i fornsjöarna ska betraktas som rätt grova uppskattningar, talar de för en datering till yngre järnålder, eftersom vattnet inte kan ha legat mycket över 10-meterskurvan om broläggningen ska ha kunnat fungera. Vid broläggningens nordvästra kant fanns ett fundament, troligtvis till en runsten. Sydväst om Broby, vid Valla, ligger en boplatz daterad till romersk järnålder - folkvandringstid. Broby och broläggningens närområde uppvisar en rik fornlämningsbild med lämningar i huvudsak från järnålder. Söder om Broby, uppe på moränhöjden,

återfinns röseliknande stensättningar (Täby 69:1), samt ett omfattande stensträngssystem, röjda ytor och fossil åkermark, vilka tillhör det äldre järnålderslandskapet (Grön 2005).

Jarlabanke som fått namnge ätten, och som inte led av falsk blygsamhet, menade att han själv ägde hela Täby, enligt runstenar U127, U164, U165, U212 och U261. Dessutom berättar U212:s b-sida att han ägde hela hundaret, samt att han anlagt en tingsplats. U164 och U165 står vid norra änden av Jarlabankes bro. "Bron" var en vägbank, flankerad av runstenar och resta stenar, riktad som en portal in mot den nu försvunna Täby by. Minst två ytterligare runstenar, idag vid Fresta och Danderyds kyrkor (U261 resp. U127), har troligen stått vid vägbanken. Förleden i Täby betyder smal väg mellan gärdesgårdar och antyder byns belägenhet vid en väg (Andersson&Vänehem 2003:21). Den vägen ingick med stor sannolikhet i en längre vikingatida transportled från Vallentuna mot Edsviken (Gustavson&Seling 1988:25). Sannolikt samlades 12 "täbyroddare" vid Hagby, vilka via sjön Fjäturen gick mot Edsbacka (nuv. Edsberg) (Jarneberg 1987:18). Både Jarlabankes bro och Broby bro verkar ha ingått i ett större landvägsstråk som sträckte sig ända från Lunda sn, längs vattendelaren mellan Saltsjön och Mälaren, fram till Kyrkhamn vid Hässelby i Spånga sn. Byggnadsperioden på 1000-talet, som i stort sammanfaller med hundaresindelningens tillkomst och omorganisation, kanske kom som en följd av att det blev svårare att ta sig fram båtledes, till följd av ett kallare klimat med sjunkande vattenstånd, förenat med fortsatt landhöjning (Olsson 1993a:21f).

En annan äldre väg löpte längs Vallentunasjöns västra sida från Skålhamra till Vallentuna och möjligen till Gullbron. Runstensbron vid Gullbron, söder om Lindönäs var en vägbank som markerades av fyra resta stenar, två vid vardera brofäste. Alla runstenarna är flyttade från den ursprungliga platsen, men U236 står kvar i närheten. 200 m norr om Gullbron har en broanläggning med ekpålar C14-daterats till förromersk järnålder, ca 400 f Kr (lansmuseum.a.se, 2008:5). Gullbron, *Guldbro* 1354, ska enligt den lokala sägnen ha fått sitt namn efter att ägarna skapat en förmögenhet av broavgifter (Owe Rick, se nedan). Söder om Skålhamra ligger Fällbro, en gård vid bron mot Hagby i söder. Norr om bron står runsten U142 som restes över Jarlabanke av sonen Ingefast och andra frun Kättilö. Söder om bron finns två runhällar, U145 (Pr4), samt U146 (Rak). Jarlabankeätten var, också före Jarlabankes vägröjande och brobyggande, representerad vid de äldre kommunikationslederna. Vid Hargs bro berättar U310 att Estrid, Jarlabankes farmor, lät göra bron efter maken Ingvar och styvsonen Ragnvald. Ingvar var Estrids andre make, med vilken hon bl a fick sonen Jarlabanke som inte ska förväxlas med Estrids sonson Jarlabanke. Den gamla vintervägen från Stockholm, via bl a Almunge, till Hökhuvud passerade Edsviken, Fjäturen, Hagby, Vallentunasjön, Gullbroäng, och Sormen vilket är belagt med ett minnesmärke rest 1916 i Husby, Markim sn, (Raä Markim 121:1).

För mitt syfte med den här uppsatsen ville jag veta om det fanns en vattenled som förband Vallentunasjön med Mälaren under vendeltid, kanske t o m vikingatid. Camilla Gröns uppgifter talar för det, men jag vill se om det går att finna annan information som styrker detta. På Lantmäteriets karta har Vallentunasjön en yta på 8,0 m ö h. 10-meterskurvan ringlar sig kring sjön och skapar två "korridorer" från sjön. Sjöns avvattnning sker mot Norrviken genom korridoren i sydväst, och fortsätter genom Edssjön och Oxundasjön, för att mynna ut i Skarven i Mälaren. Korridoren i nordväst ser annorlunda ut. Den löper genom ett långt område av gyttjelera. Strax nordväst om Vallentunasjöns strand finns en vattendelare. På vattendelarens sydöstra sida rinner vattnet mot Vallentunasjön. På den nordvästra sidan rinner vattnet genom ett dike mot Sormen vid Lindö, Fysingen och genom Oxundasjön mot Skarven i Mälaren. Lindö är omnämnt som *linteu* på runsten U236 (dat. Pr3). I "Rapport 2003:12", Stockholms läns museum, kan man läsa att sjön "avsnördes från havet" omkring Kristi födelse eller eventuellt tidigare. Dessutom ska sjön ha sänkts med närmare 1,8 m under slutet av 1800-talet (Andersson&Vänehem 2003:21). Det finns hög- och vattenstånd i sjöar, men eftersom $8,0 + 1,8 = 9,8$, borde det med dessa uppgifter tala för en, eller två, möjliga vattenleder in mot Vallentunasjön under järnålder. Jag ville veta om det fanns mer precisa och historiska studier över Vallentunasjöns nivå, så jag kontaktade Per Stribeck i "Vallentunasjöns Vattengrupp", som verkar för en höjning av sjöns yta. Han bekräftar att sjön 1889 sänktes med den officiella siffran 1,8 m, genom grävningar och sprängarbete vid Sköldnora kvarn i sydväst, men själv tror han att det rörde sig om 1,4 m (jmf nedan). Dessutom ligger sjöns medelvattenstånd på omkring +7,3 m. Sjöns yta ska dessutom hela tiden sjunka. En lågvattennivå på +6,9 m ska ha observerats 2002. Då frågade jag mig hur vattennivån kan ha tett sig före kvarndammen. Kvarnarna i Sköldnora och Harg är belagda redan under 1200-tal. Hur såg vattenlederna och trösklarna mot Mälaren ut före kvarnarna?

På en karta över Lindö gård från 1810 syns tydligt ett vattendrag löpa från Kragsta ägor mot sjön Sormen vid Lindö, där dagens dikningar löper. På en plan till avdikning av vattenskadade marker i området från 1887 är vattendelaren i nordväst vid Kragsta märkt "Fördämning". På samma plan i sydväst, mellan Vallentunasjön och Lillsjön är en kanal markerad ovanpå en till synes äldre fåra. Mellan Lillsjön och Kvarnsjön är en kanal markerad ovanpå en naturlig meandrande fåra. Väster om "Kvarnsjön" syns "Skällnora qvarn" med fördämning mot Norrviken. På en profilkarta över "Afloppskanalen" mellan Vallentunasjön och Norrviken syns en "Hålldam[m]" med en "Qvarnränna". Uppdämningshöjden verkar ge Vallentunasjön, Lillsjön (ä. Froden) och Kvarnsjön samma högvattennivå. Jag kan inte säkert avgöra vad som skulle åtgärdas och vad som redan fanns. Men det verkar som nivån före sänkningen inte var naturlig. Förmodligen var fördämningen på vattendelaren vid Kragsta skapad för att förhindra översvämning. Därifrån dränerades åkrarna åt Fysingen, förbi Harg, där tidigare en kvarn fanns, som enligt Per Stribeck orsakade höga uppdämningsnivåer. Vidare går att läsa i ett utlåtande inför sänkningen att första villkoret för "sankmarkernas torrläggning blifver att helt och hållet utrifva dambyggnaden vid Skällnora qvarn, bortgräfvad den befintliga fall samt öppna en afloppskanal från Wallentuna sjön tillräckligt stor att sänka högvattenytan till förutnämnda djup [1,4 m, samma text]" (Lantmäteriet, 01-VAL-150).

Jag besökte bonden på Kragsta, Owe Rick. Han berättade att sjöns yta hela tiden har sjunkit under de 60 år han bott på gården. Förr gick sjön långt upp på land under våren. När han var liten kunde man fiska gädda innanför vassen, men nu går växtligheten från stränderna långt ut i vattnet. Samtidigt har marken längs diket och runt vattendelaren blivit blötare och duger inte längre till odling. Förr gick den att använda som åkermark. Det kan bero på att diket dränerar dåligt. Han berättar att diket grävs upp "vart hundra år", förr med spadar men på slutet av 40-talet gjordes det med grävmaskin. Men det måste rensas kontinuerligt eftersom det hela tiden växer igen. Under våren 2007, då det bildades mer smältvatten, klarade diket inte av att föra i väg vattnet, utan det blev liggande kvar på fälten. Jag frågade om diket från början var ett utgrävt vattendrag som höll på att växa igen, men det kände han inte till. Efter att ha avböjt att låna stövlar, korsade jag åkern, med växande lerklumpar under kängorna, i riktning mot vattendelaren. Den är väldigt låg. När man står på den märks det att det slutar åt två olika håll. Trots avsaknad av vinter fanns det vatten i diken. Fältet nordväst om vattendelaren är väldigt flackt, och det är svårt att uppskatta nivåskillnader. På Täby kommuns hemsida ser jag att Vallentunasjön är kraftigt övergödd med extremt höga halter av näringsämnen (täby.se), vilket kan förklara igenväxningen.

Yngve Gustafsson, professor i kulturteknik (nuv. Institutionen mark- och vatten) vid KTH, tyvärr bortgången, försökte sammanfatta Vallentunasjöns historik i en utredning angående saneringsåtgärder för Vallentunasjön och Rönningesjön från 1971, "Vid Väsby [f d gård på vattendelarens östra sida, *Wesby* 1385] NV om sjöns norra del ligger vattendelaren endast någon meter över sjöns vattenyta och är så svagt markerad, att viss förbindelse kan tänkas råda mellan Verkaåns [Fysingen mot Oxundasjön] flodområde och Vallentunasjöns. I äldre tid torde vattenförbindelse ha funnits här. Vissa runinskrifter vid Hargs bro i närheten av Fysingen tyder på att leden kan ha varit segelbar. Före Vallentunasjöns sänkning 1889 fanns här en konstgjord vattendelare i form av en mindre spontdamm". Gustafsson menar att det är svårt att få fram exakta uppgifter om sänkningens omfattning eftersom handlingarna inte är helt entydiga. Enligt utredningshandlingarna för sänkningen fanns en regleringsdamm vid mynningen av Kvarnsjön, vilken under laglig uppdämningstid, 1 nov - 10 maj, åstadkom en uppdämning "af 0,95 meter öfver sjöarnes vanliga vattenstånd och förorsakar derigenom en öfversvämning på ovfanför belägna marker och hindrar deras användande för odling". "Sänkningen utfördes 1889-90 genom att avloppskanalen fördjupades sedan Sköldnora kvarn tillhörande Sköldnora Kungsgård inlösts och utrivits". Efter att ha funnit några fixpunkter räknar Gustafsson med att högvattenytan sänktes från "+9,50 till +8,05, eller med 1,45 m", samt att medelvattenytan sänktes från "omkring 8,55 till 7,55 eller omkring 1,00 m". På grund av igenslamning ligger ytan nu (läs 1971) på +8,15 (Gustafsson 1971). Jag börjar förstå hur oerhört påverkat landskapet är av människan, och att jag antagligen inte kommer att få reda på hur högt trösklarna i Vallentunasjöns avlopp låg före kvarnarnas tid. Dessa bör ha påverkat en eventuell vattenled i 10-meterskorridoren från Vallentunasjöns nordvästra hörn. Fanns det en fors i Harg som hindrade en vattenförbindelse? Hur påverkade människan fallet i Sköldnora under medeltid, för att få vatten på kvarnen? Røjde man sten i ett naturligt hinder för att lägga kvarnrännan? Byggede man på fördämningen, och i så fall - hur mycket? Av Per Stribeck fick jag veta att det genomfördes rätt mycket sprängarbete i

Sköldnora för att avlägsna kvarnen. Det jag vågar påstå är att avrinningen mellan Vallentunasjön och Froden inte bör ha överstigit runhällarna vid Fällbro, U145 och U146, under sen vikingatid. Därutöver hade det varit kul att veta vilka runstenar Gustafsson syftar på, kanske han tänkte på Estrids U310?

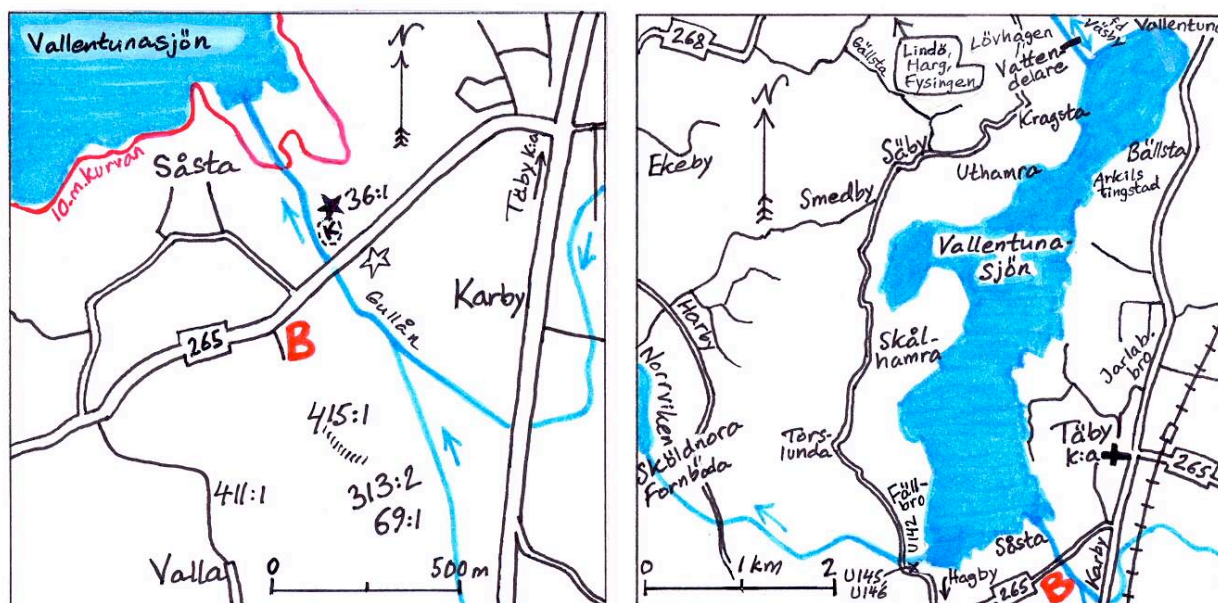

Fig.14 och 15. Rött B = Broby. Numren avser Raä-nr i Täby sn, förutom de som föregås av U (= runristning,) samt vägnummer (på vägarna). K = kenotaf. Fylld stjärna = U136, U137 samt U135. Ofylld stjärna = U140, U139 samt U151. Karta: Michael Schneider 2008, med topografiska kartan samt Fmis som grund.

Analys Broby, Täby sn

Broby, Täby sn, vid Vallentunasjön låg alltså vid huvudleden mellan Stockholm och norra Roslagen under vintern tidigmodern tid, och kanske även under järnålder eftersom sjöar och mossar avgjorde vintervägarnas sträckning. Men hur såg vattenvägarna ut under sommarhalvåret? För att tolka den här platsen under folkvandringstid t o m vikingatid, d v s då ortnamnsformen anses ha varit mest produktiv, utgår jag från två olika förutsättningar, dels att det inte var möjligt att nå Vallentunasjön med vattenfarkost, dels att det fanns en vattenled mellan Sormen vid Lindö och Vallentunasjön. Om det inte fanns en vattenförbindelse verkar det naturligt att Broby är en senvikingatida eller tidig medeltida avsöndring från Såsta med innebörden "byn vid bron", en broläggning i riktning mot eventuella ledungsskepp i Edsbacka. Broby bör i så fall vara en synnerligen lokal definition med tanke på alla byar i regionen som inte fick det neutrala namnet Broby trots goda skäl. Dessutom bör runstenarna vid Broby bro avse något större än bara en överbyggnad över ett vattendrag, t ex en tillhörande vägbank liknande Jarlabankes bro. Det är svårt att tänka sig att en sådan begränsad arbetsinsats skulle ha öppnat en gräddfil in i himlen. Kanske runstenarna omnämner skrytbyggen med kontinental förebild, en symbolisk handling, förbehållen storgodsägare? Men förleden bro kan också ha syftat på vägbankar vid Broby under både äldre och yngre järnålder, som t ex Täby 415:1. Om det fanns en mindre vattenled mellan Vallentunasjön, Sormen och Fysingen, vilket Yngve Gustafsson antyder och vilket Camilla Gröns uppgifter om Vallentunasjöns nivå styrker, skulle det ha inneburit en skyddad sjö öster om Fysingen, i omedelbar kontakt med Mälaren t o m yngre järnålder, och med en liknande geografisk förutsättning som Broby i Husby-Ärtinghundra sn och Söderby-Karl sn. Ett tänkbart scenario är att en mindre vattenled med tiden blev obrukbar p.g.a. nivåskillnad och med tiden förvandlats till ett dike som, p.g.a. igenväxning, grävs upp "vart hundra år". Det försvunna gårdsnamnet Väsby kan antyda att byn utgjorde den västligaste utposten i Vallentunas bebyggelsekomplex, kanske som en avsöndring redan under äldre järnålder, med hänvisning till Stefan Brinks beskrivning av bebyggelsen kring Rö kyrka (Brink 1997:415). Man kan tänka sig en naturlig avgränsning mot en vattenled. Kanske en vattenled, som förlorade sin farbarhet, orsakade det omfattande vägröjandet och brobyggandet i trakten. Fick landvägarna en avgörande betydelse i området då en eventuell vattenled försvann? Ett ovisst antal hundra år fram till sjösänkningen 1889 har människans ingrepp syftat till att öka kapaciteten i avloppet vid Fällbro västerut, medan insatser har gjorts för att förhindra kontakt mellan Vallentunasjön och fälten mot Lindö. Men hur såg det ut för 1500 år sedan? Jarlabanke- och Skälhamraättens förfäder byggde kanske sina rikedomar på handeln

mellan hav och inland, skyddade vid Vallentunasjön. En romersk bronsstatyett är funnen i sjön Fysingen och en romersk vinskopa har grävts fram i Upplands Väsby. I så fall bör det ha varit nödvändigt att tillsammans med familjerna i Harg och Lindö kontrollera vattenleden in till Vallentunasjön, en relation som Estrids runhöll vid Hargs bro kan tyda på. Runstenarna vid Broby bro berättar om broläggningar, men gården Broby kan redan ha haft sitt namn i flera hundra år.

6 Jämförelse mellan "brobyar"

Jag tänker börja med en geografisk och topografisk jämförelse. Det kan medföra vissa svårigheter vad det beträffar formuleringar, eftersom varje plats är unik. Det är lättare att jämföra mynt, för att se vilka som är präglade i samma stamp. Jag ska göra vad jag kan, sedan är det upp till läsaren att hålla med eller att göra en annan bedömning. Broby uttrycker kommunikation, men vilken typ av konstruktion eller anläggning har det ha rört sig om, med hänsyn till förledens äldre, vidare betydelse? Ett sätt att förstå det kan vara att förutsättningslöst försöka förstå vilket "blött" naturfenomen som ortnamnet anspelar på, i stället för att först söka förledens förklaring i modern standardsvenska. Vanligtvis har Broby-namnen, enligt min mening, behandlats alltför okritiskt, när man förklarat dem utifrån närmaste nutida hydrologiska fenomen, oavsett om det rör sig om en bäck som man kan kliva över, eller en havsvik som man kan simma över, och dessutom, utan att ta hänsyn till att gårdarna kan ha flyttats. Innan man drar förhastade slutsatser bör man färdas bakåt i tiden och sätta brobyarna i ett samtida, större geografiskt sammanhang, med hänsyn till hur landskapet har förändrats. Det kan vara svårt att frigöra sig från moderna självklarheter. I vår tids Uppland kan vi i regel säga att "där flyter en å, där rinner en bäck och där borta ligger en sjö". Runt de elementen kan man strosa omkring. Men var gick gränsen mellan land och vatten innan sjöar sänktes, innan våtmarker dikades ut, innan åar leddes om, innan vattendragen växte igen p.g.a. övergödning, och innan vattenlandskapets årstidsvariationer började regleras med dammar? Dessutom i ett flackt slättlandskap, som p.g.a. landhöjningen, reser sig ur havet. Det fanns behov av att anpassa konstruktioner till ett landskap som de flesta av oss inte har upplevt, och behov av att knyta ihop olika sätt att färdas i detta landskap.

Enligt min bedömning har alla Broby-orter i Uppland varit tillgängliga med vattenfarkoster från havet under hela järnåldern, med undantag för Broby, Täby sn, som sannolikt blev otillgänglig någon gång under perioden. När är omöjligt att säga p.g.a. alla ingrepp i vattenvägarna, vilka också kan ha förändrats av kanske 1000 års övergödning. En tydlig reservation bör göras för Broby, Rö sn, som verkar vara en modern namnbildning, men kan ha förhistoriska anor. Alla "brobyarna" kan ha legat vid en plats som innebar "hit men inte längre" om man sjövägen ville nå ett visst landskap, och samtidigt få tillgång till en landväg. Sjövägarna vid Kårsta sn, är särskilt svåra att tolka i det här avseendet. En 10-meterskurva fortsätter en bra bit längs Långhundraleden, men 5-meterskurvan slutar knappt ett par km sydväst om Broby vilket innebär att denna ort någon gång tidigare låg vid havsnivåns ände inåt land, och kan ha varit den plats som lämpligast utgjorde havets "ändstation" under vendeltid. Broby, Funbo sn, låg under järnålder innanför en av grenarna från en av Mälarens nordligaste vikar, sannolikt vid en liten breddning av Lillån. I Lillån slutade havet ungefär mellan 900 m och 2,1 km nedströms Broby, beroende av period. Broby, Kalmar sn, ligger där det största vattendraget på "Kalmarhalvön" smalnar av, för att övergå i ett dike som löper genom en stigande lerdal. Broby, Husby-Ärtinghundra sn, Söderby-Karl sn och Täby sn (i mån av tillgänglighet), låg inne i skyddade vikar som bör ha varit lätta att spärra av. Broby, Rö sn, som verkar vara en "modern" gård, men förtjänar några kommentarer, ligger i en sprickdal, vid slutet av en 10-meterskurva som sträcker sig flera mil in i landet.

Samtliga Broby-orter ansluter till vad som bör vara troliga forntida landvägar, vilket knappast får anses vara en sensation, eftersom det ligger i ortnamnets natur att förhålla sig till sådana, oavsett om förleden *bro* betydde fribro, vad, vägbank eller kaj – eller allt på en gång. Tyvärr kanske landvägar inte entydigt kan avslöja vilken typ av konstruktion det har rört sig om. Det kan däremot vara intressant att se på hur landvägarna förhåller sig till vattendragen. Löper de längs med? Går de i riktning mot vattnet? Verkar vägen ha fortsatt på motsatta sidan? Fanns det ens vatten eller var det fråga om en mosse? Eftersom vattendrag användes som vintervägar, låg självklart alla brobyar vid vintervägar, men det är intressant att en vinterväg som löpte genom nästan hela Uppland passerade Vallentunasjön under historisk tid. Vid Broby, Funbo sn löpte en landväg längs Lillåns norra strand ner mot Funbo kyrka, där ett vad över Lillån sannolikt anlades under 1000-talet. Visst kan det också ha funnits en fribro eller ett vad vid Broby, det kan

inte ha varit svårt att anlägga sådana, men jag ser ingenting som tyder på detta. Jag vill heller inte i onödan föreställa mig storslagna, vikingatida monumentalanläggningar, som kan påverka det jag faktiskt ser i verkligheten, en trolig kajplats för båtar. Därifrån bör det ha funnits en ”bro” i form av en vägbank upp mot Broby gård.

Broby, Husby-Ärlinghundra, låg längst in i viken, där den anslöt till Stockholmsåsen. Ur ett större kommunikativt perspektiv, var det knappast bäckarna i Brobys närhet som gav platsen mening, en mening som gav spår i ortnamnet. Dessutom bör den tidigaste gården i Broby ha legat närmare åsen. Broby, Kalmar sn, anslöt till Uppsalaåsen, men var också lokalt belägen vid ett vattendrag som behövde passeras av bl a rytaren i Vibyhögen, under skiftet mellan vendel- och vikingatid, och senare av sockenbor på väg till kyrkan. I närheten av grannbyn Våppeby, verkar det ha funnits en bro i form av vägbank, som ska ha varit 356 m lång, under 1600-talet. Vid denna omtalas en bro på en runsten, men hur stor anläggningen var under järnålder går inte att veta. Broby, Kårsta sn, ansluter till en lång, utdragen höjd, som sträcker sig ända från Vada till Rö. Det bör ha funnits behov av att korsa Lillån i riktning mot Kårsta eller Salby, men det finns inga registrerade fornlämningar som tyder på att det skulle ha funnits en förhistorisk fribro, eller ett vad, vid Broby. Vid grannbyn Mälsta finns det däremot gravfält vid en vägbank ner mot ån, samt en runsten som kan vara rest av samma familj som reste stenen på andra sidan ån. Runstenarna berättar ingenting om brobygge. En vanlig tolkning av en sådan här grupp av fornlämningar som man finner vid Mälsta, brukar stavas fribro eller vad, men i det här fallet har jag inte funnit någon sådan. Det kan ha funnits en fribro, vad eller landningsplats för båtar vid Mälsta, där runstenar presenterade för sjöfarare vem som ägde marken, eller allting på en gång. Hypotetisk kan det ha funnits ett vad eller fribro vid Broby, men det är bara en hypotes som endast utgår från ortnamnet. Broby, Rö sn, som kanske inte är en gammal gård, fick sannolikt sitt namn i modern tid av en fribro som ledde landsvägen över en liten bäck som rinner genom ett åsgeombrött, men det kan inte uteslutas att det avsett något annat, i fall att förleden har förhistoriskt ursprung. I Broby, Söderby-Karl strålade två landsvägar samman, varav båda passerade den lilla strömmen som rann från Ströjan.

En datering av ortnamnet Broby skulle kunna peka på vilken typ av hydrologiskt naturfenomen som respektive ort relaterar till, och utifrån det försöka förstå de här platsernas funktion utifrån de kommunikativa behov som funnits i området under en given förhistorisk tidsperiod. Jag vet vad ortnamnsforskningen säger, men skulle gärna, om möjligt, hitta mer precisa samband. Om brobyarnas likartade läge i landskapet, ur ett större geografiskt och topografiskt perspektiv, inte bara är en slump, utan vilar på ett orsakssamband som gav upphov till namnbildningen, skulle man kunna pröva en möjlig datering och funktionsbestämning utifrån detta mönster. En annan hjälp är att studera fornlämningsbilden. Finns det något genomgående mönster som knyter brobyarna samman? I samtliga brobyars omgivning finns det mängder av spår från järnålder, vilket är helt naturligt. Jag skulle önska något mer precist. Jag skulle gärna se att gårdsgravfält kunde knytas till brobyarna, men av de sju brobyarna i uppsatsen är det bara Broby, Funbo sn, som jag vågar relatera till ett gravfält, annars upplever jag flera Broby-orter som ganska neutrala platser. Det skulle kunna bero på att samtliga brobyar är tidigmedeltida etableringar som avsöndrats från större gårdar, under en tid då landförbindelserna blev viktigare på bekostnad av vattenförbindelser. I så fall skulle jag önska att jag med säkerhet kunde knyta brobyarna till andra gårdar, men det är vanskligt, även om Broby, Täby sn, skulle kunna vara en sådan avsöndring. Kanske brobyarna var hundarens angelägenhet, och därför inte kan knytas till gårdar, oavsett om de uppstod av vatten- eller landväga förbindelser, eller både och?

Hos brobyarna som jag studerat tidigare, d v s i Börje sn, Tillinge samt Österunda sn, är den gemensamma nämnaren storhögar, eller åtminstone stora högar. Dessa kan betraktas som gårdsgravfält, men deras placering i landskapet kan bero på att man gärna anlade storhögar vid fribroar eller vad. I Broby, Funbo sn, återfinns en ”kungshög” på 35 m Ø, men den är inte anlagd vid en eventuell bro. Storleken tillsammans med gravfälten runt omkring inbjuder till att placera den i folkvandringstid/vendeltid. Broby, Husby-Ärlinghundra sn, uppvisar ingen storhög. Grannbyn Måby, något närmare åsen, har flera gravfält med bl a höglignande lämningar och stensättningar, däribland en som mäter 20 m Ø. I Viby, vid Broby, Kalmar sn, låg den nu borttagna ”Vibyhögen”, en oval hög på 20x14 m (enl. mät. 1976), som sannolikt anlades i skiftet mellan vendel- och vikingatid. I Broby, Kårsta sn, finns ingenting registrerat, men grannbyn Mälsta hyser ett stort gravfält med över 40 stensättningar, samt högar där den största högen mäter 14 m Ø. Storleken och omfattningen kan tyda på en kontinuitet under hela yngre järnåldern. På

Lillåns norra strand finns det ett gravfält, med 36 stensättningar och en treudd. Där finns också två högar på 8 respektive 10 m Ø. Det ger en känning av yngre järnålder, men två resta stenar vid stensättningarna för tankarna till äldre järnålder.

Vid Broby, Rö sn, finns gravfält med över 60 stensättningar. Det knasiga här är att Broby är det enda äldre ortnamnet i stensättningarnas närhet, men om namnet är modernt, hur kan de då knytas till gården? Tyvärr fann jag ingen rapport hos ATA. I Söderby-Karl finns inga stora högar, men det kan bero på att det inte finns några storhögar överhuvudtaget i nordöstra Roslagen. Väster om Broby herrgård är ”bronsålderskaraktären” så påtaglig att man verkar ha glömt bort att Broby faktiskt är en mycket gammal gård, belägen i en gammal jordbruksbygd med bl a fägata, odlingsrösen och stensträngar, som kan tillhöra äldre järnålder. Vilket gravfält skulle man kunna knyta till ett eventuellt Broby under järnålder? Jag kan tänka mig att ortnamnet känns så självklart att ingen har brytt sig om att göra en ordentlig analys av Broby i ett järnålderssammanhang. Skarberga hyser gravar från både äldre och yngre järnålder. Kanske Broby var en tidigmedeltida avsöndring från Skarberga som förlades vid strömmen, kanske för att utnyttja vattenkraften (Här vill jag påminna om att Broby förvärvade Väsby och Skarberga på 1700-talet)? Men namnbildningen kan gå tillbaka till vendeltid eller folkvandringstid, och på den tiden var läget för Broby en mycket speciell plats i ett geografiskt sammanhang, vid västra änden en skyddad havsvik på den ena sidan, och Ströjan på den andra. Det är osannolikt att platsen där Broby ligger, inte utgjorde en viktig kommunikativ knutpunkt i den folkvandringstida miljö som lämnat spår i Igelsta. På höjden längs Ströjans östra strand ligger en fornborg, mitt emellan Broby och Igelsta. Sydost om Igelsta trängde också en havsvik in. Runt Broby i Täby sn, finns det bl a en broläggning som har paralleller i både äldre och yngre järnålder, gravar från äldre och yngre järnålder, en bortodlad hög, och en bosättning C14-daterad till folkvandringstid. Tyvärr kastar de spännande runstenarna, som berättar om brobygge och Jerusalem-färd, samt de nyupptäckta, förmodat kristna gravarna, en skugga över alla de fornlämningar som skulle kunna sätta Broby, och därmed ortnamnsbildningen i en helt ny dager, där förleden kan ha haft en annan åsyftan i en annan tid. Det här kan ha varit en mycket speciell plats för långväga handel 5-600 år innan Jarlabanke såg dagens ljus. Vikingatida runstenar finns vid 4 brobyar, d v s i Funbo sn, Husby-Ärlinghundra sn, Kalmar sn och Täby sn. Endast vid Broby, Täby sn, finns det runstenar som berättar om brobygge. I det avseendet är denna Broby-ort ensam också bland alla brobyar i Uppland överhuvudtaget, vilket är anmärkningsvärt om förleden skulle syfta på vikingatida fribroar eller vad. Borde inte någon ”bro” till i så fall ha varit värd att omnämnas som själbro? Runstenar försvinner ibland, kanske nästan alla har försvunnit?

7 Slutsats

De analyserade Broby-orterna kan teoretiskt ha namngivits av vitt skilda konstruktioner under en tusenårsperiod, men de liknande forntida geografiska och topografiska förutsättningarna, tillsammans med fornlämningsbilderna talar för att namnbildningen sannolikt har uppstått under folkvandringstid och vendeltid, vilket verkar överensstämma med etablerad ortnamnsforskning. Samtliga brobyar, med reservation för Täby sn, uppvisar goda möten mellan land- och vattenväg, inte bara lokalt, utan ur ett större geografiskt perspektiv. Dessutom är de flesta brobyarna i Uppland belägna innanför de forntida havsvikarna, kanske så långt in i landet man kunde komma utan att lasta om. Det är osannolikt att de människor som var verksamma vid de här platserna inte förstod var de befann sig, och inte kände till platsernas speciella förutsättningar. Jag har svårt att tro att de här, av naturen givna, knutpunkterna inte skulle ha kommit att utnyttjas för speciella ändamål redan under äldsta järnålder. Jag har svårt att tro att platsen för änden på nästan alla, djupt inträngande havsvikar fick namnet *Broby* av en slump. Visserligen återfinns andra vattenrelaterade *by*-namn, som Åby eller Säby, vid järnålderns havsvikar, men de är mycket vanligare och återfinns överallt i landskapet. Broby-orterna är få, och finns nästan uteslutande längst inne i havsvikarna under äldre järnålder, eller i en smalare fortsättning av dessa under yngre järnålder. Dessutom signalerar *Broby* uttryckligen kommunikation. Med kunskapen om hur brobyar i Uppland relaterar till de inre havsvikarna har jag svårt att Broby i Husby-Ärlinghundra anspelade på en liten bäck, svårt att tro att Broby i Funbo sn indikerade ett vad över Lillån, och - om - Vallentunasjön hade havsförbindelse, om än bara en mindre vattenled där man fick staka sig fram, har jag svårt att tro att Broby i Täby sn angav en passage över Gullån. Att ortnamnet Broby återfinns i Täby sn, kan däremot vara en indikation på att Vallentunasjön hade havskontakt under tiden för den folkvandringstida bosättningen, vilket också kan räta ut frågetecknen kring gravfältet från äldre järnålder vid Broby bro.

Ortnamnet Broby berättar om kommunikation, och den geografiska spridningen visar på möten mellan vatten- och landväg, varför man riskerar att lura sig själv om man försöker härleda ortnamnet till närmaste å eller bäck i 2000-talets landskap. Upplands forntida inland var marmorerat av sådana vattendrag. Trots att det måste ha funnits hundratals vad eller broar, bildades ortnamnet Broby nästan uteslutande på platser där inlandets vattendrag mynnade i en djupt inträngande havsvik.

Det bör under järnålder ha funnits ett mycket stort behov av landningsplatser för sjötrafik, även neutrala hamnar tillgängliga för de bebyggelser som hamnat långt bort från dugliga vattenvägar p.g.a. landhöjningen, vilken dessutom skapade vidsträckt sankmarker som det varken gick att ro eller gå på, och som också behövde hundratals år för att torka ut. De byar som låg vid farleder hade förmodligen egna bryggor, men det bör ha funnits behov av att komma så långt in i landet som möjligt från kusten utan att behöva lasta om. Vid många av dessa platser, som kanske var de kusttrafikerande båtarnas ”ändstationer”, kan också omlastning till mindre vattenfarkoster ha skett, och även handel. Jag tror inte att man ska förutsätta att järnålderns människor drog sina skepp kors och tvärs över land, bara för att sådana observationer har gjorts av vikingar i österled. Det är en sak om 25 käcka vikingar rullar ett skepp över stockar, men för en bonde eller handelsman, som, tillsammans med en träl, färdades i en fullastad båt, var det nog ganska skönt att slippa. Man var beroende av vattenvägar för att kunna transportera större last. Alternativet var, ända in i vår tid, att dra tyngre last på släde. Längst in i de ”innersta vikarna” mynnade mindre vattendrag som kunde trafikeras av små båtar. Där fanns det också skydd för hård sjö. Optimalt borde ha varit att ha haft tillgång till platser där åar breddade sig för att inte ligga i vägen för trafiken och utsättas för strömmen, som sannolikt Broby i Funbo sn, Kårsta sn och Börje sn, eller ett läge vid skyddade vikar i inlandet, med havsförbindelse, som Broby i Husby-Ärlinghundra sn, Söderby-Karl sn och kanske Täby sn. Eftersom tid alltid har varit pengar, eller natura om man så vill, måste det ha funnits en järnålderns logistik anpassad till ett vatten- och landväga nätverk. I stället för att tänka sig att alla vattenvägar hinder forcerades med mannakraft, är det troligare att detta nätverk sannolikt innefattade knutpunkter, där de som deltog i transportsystemet möttes för att utväxla last.

En logisk följd av resonemanget med nödvändiga bryggor, eller ”broade” landningsplatser för båtar, blir att de sällsynta viktiga vägar eller ridstigar som fanns i förhistorisk tid anslöt till dessa. I ett trafiknät som inbegrep ett flertal transportsätt, måste landvägar och sjövägar ha sökt varandra. Det kanske inte ens är meningsfullt att utreda om det ”yviga” brobegreppet, hos den äldsta generationens ortnamn, avsåg fribro eller vad, väg eller kaj, om dessa anläggningar förutsatte varandra. Om brobyarna utgjorde kommunikativa knutpunkter, bör alla dessa konstruktioner ha varit nödvändiga, vilket verkligen skulle ha gett sådana platser skäl för namnet *Broby*. Sådana platser skulle kunna ha varit någorlunda neutrala i bebyggelsen, men absolut underställda en eller flera intressenter, p.g.a. skötsel och underhåll, men även av säkerhetsskäl och ekonomiska intressen. Här vill jag dra en historiskt känd parallell från medeltiden, för att ge ett exempel på den dynamik som kan uppstå vid en vatten- och landväga knutpunkt. Värmländska Kristinehamn, som ligger vid Varnans utlopp i nordöstra Vänern, hette från början Bro ((in) Bro 1362). Bro var en hamn- och marknadsplats som uppstod kring den bro där riksvägen mellan Sverige och Norge passerade Varnan. Historien i Bro (Kristinehamn) ger också exempel på intressekonflikter kring en sådan plats. 1638 ställde allmogen till med ett vilt ”marknadsuppror”, i vreden över de nyuppsatta tullbommarna och staketen. Fyra år senare fick Bro stadsprivilegier. 1642 fick staden namnet Kristinehamn (kristinehamn.se). Varför fick då inte Broby-orterna heta Kristinehamn? Om brobyarna var folkvandrings- och vendeltida arrangemang för att ta emot kustgående sjötrafik, blev de antagligen hopplöst oändamålsenliga under vikingatid p.g.a. landhöjningen. Under medeltid var inte längre brobyarnas lägen i Uppland sådana att större orter skulle ha växt fram naturligt. Däremot gick fortfarande viktiga landvägar till brobyarna, vilket bör ha föranlett fribrokonstruktioner om det inte redan fanns sådana.

8 Sammanfattning

Mitt syfte var att öka förståelsen om ortnamnet *Broby*, vid tiden för namnbildningen, eftersom jag i tidigare uppsatser upplevde ett geografiskt mönster som skulle kunna binda dessa orter samman. Jag kan nu konstatera att samtliga brobyar, med reservation för Broby, Täby sn, sannolikt var tillgängliga för vattentrafik från havskusten, och att de dessutom anslöt till kända längre landvägar, moränryggar eller åsar. De flesta brobyarna låg sannolikt också vid eller innanför änden av de flesta havsvikar som skar

djupt in i landskapet under äldre järnålder och vendeltid. Därför bör de här platserna, ur ett kommunikativt perspektiv, ha varit unika redan under äldsta järnålder, oavsett om de hette Broby eller inte, och därmed sannolikt haft en funktionell kontinuitet, kanske fram till skiftet mellan vendeltid och vikingatid, då de fortfarande låg längst in i de största farlederna.

Brobyar som jag tidigare studerat har visat sig hysa storhögar av spektakulär storlek i anslutning till gårdarna. Av de brobyar jag nu studerat vågar jag bara knyta en storhög, i det här fallet en "kungshög", till en broby, d v s Broby, Funbo sn. Broby, Kalmar sn, fick nöja sig med att vara granne med "Viby-högen". Vid Broby, Täby sn, visar äldre kartor att det har funnits en hög, på motsatta sidan av Gullån. Att storhögar är vanligast i uppsalatrakten kan förklara denna avtagande spridning. Även om flera brobyar inte kan uppvisa spektakulära anläggningar, som går att knyta till en eventuell "egen" forntida gård, bör de med sina unika förutsättningar, och sannolikt kommunikativa funktion ha haft tydlig relation till kringliggande bebyggelser, som ofta uppvisar fornlämningar från folkvandringstid och vendeltid. 1000-talet är också representerat, men eftersom större delen av landskapet bör ha varit kolonialiserat och exploaterat vid det laget, betraktar jag inte det som speciellt utmärkande. Var i Uppland finns det inte bebyggelse eller fornlämningar som går tillbaka på vikingatid? Senvikingatida runstenar återfinns vid flera brobyar, men de berättar inte om brobyggen, undantaget Broby bro i Täby sn. Jag tror inte att det är runstenar eller tänkta vikingatida fribroar och vad som gör de här platserna speciella.

Efter att ha studerat alla Upplands brobyar, känner jag att det inte behöver vara meningsfullt att fundera över vilken typ av konstruktioner bro avsåg under t ex vendeltid, eftersom det kanske avsåg allt på en gång. Brobyarna måste sättas i relation till ett större, forntida kommunikativt nätverk, där vattentrafiken hade en avgörande plats. Bron, "kajen", var förmodligen en utlöpare av bron, "vägen", som ofta också gick att nå med bron, "fribron" eller "vadet" från motsatta stranden i fall det rörde sig om ett smalare vattendrag. Under vikingatid hade kanske dessa vatten- och landväga knutpunkter spelat ut sin roll, p.g.a. landhöjningen, varför *bro*, på flera av dessa platser, endast kom att avse "passage" över vattendrag. Man riskerar att återskapa ett felaktigt förhistoriskt kommunikationsnätverk, om man bara utgår från landväga trafik, trots den avgörande roll som vattenvägarna spelade, eller samspelade med landvägarna. Pittoreska stenbroar från historisk tid hjälper i några fall till med att göra en ensidig tolkning.

Jag tror att människans rationalitet, i fråga om kommunikation i landskapet, kan ha påverkat etableringen av brobyar på just de här platserna, där havets farleder mötte landvägarna. Detta skulle medvetet, eller omedvetet, kunna ha gett upphov till det, till synes, geografiska kausalsamband som åtminstone jag upplever. Sannolikt skulle det kunna ha skett under folkvandringstidens bybildningstid på redan kända och etablerade kommunikativa knutpunkter, för att fortsätta under vendeltid. Broby, Börje sn, som har storhögar daterade till 600-talet stöder denna tanke.

Visst kan Broby-orter ha etablerats under en tidig, grumlig medeltid, men jag tycker att fornlämningsbilden tillsammans med de samstämmiga geografiska och topografiska förutsättningarna sannolikt pekar på brobyar som ett folkvandrings- och vendeltida fenomen, uppkommet ur människans behov av att genomföra transporter. Brobyarna var sannolikt en produkt av materialflöden och logistik under äldre järnålder och vendeltid. Behovet var sannolikt detsamma som föranledde anläggandet av den nya "bron" i Stockholm i slutet av 1500-talet, "*skepzbroon*" eller "*Stockholms broo*", d v s en kaj, som samtidigt var en väg, och som också gick att nå från Södermalm och Norrmalm med fribroar, d v s en helhet där den ena funktionen var avhängig den andra.

Källförteckning

Litteratur:

- Ambrosiani, Björn, 1986. Fyrisleden, En uppländsk färdväg. *Upsala nya tidning* 1986-07-01.
- Andersson, Lars & Vänehem, Mats, 2003. *Jarlabankes bro*, rapport 2003:12. Stockholms läns museum.
- Brink, Stefan, 1997. Political and Social Structures in Early Scandinavia II. *TOR*. Uppsala.
- Brink, Stefan, 2000. Forntida vägar. *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 39*. Uppsala.
- Becker-Christensen, Christian, 2000 (red). *Politikens Etymologisk Ordbog*. Politikens Forlag A/S. København.
- Becker-Christensen, Christian, 2005 (red). *Politikens Nudansk Ordbog*. JP/Politikens Forlagshus A/S. København.
- Brunberg, Anna-Kristina & Blomqvist Peter, 1998. *Vatten i Uppsala län 1997. Rapport nr 8/1998*. Upplandsstiftelsen.
- Burenhult, Göran, 1999. *Arkeologi i Norden 2*. Natur & Kultur. Stockholm.
- Eriksson, Adolf, 1970. Färdvägar. *Ramsele-Edsele bygd*. Ramsele-Edsele hembygdsförening.
- Fagerlund, Dag, 2003. *Skörby - en boplatz från yngre järnålder*. Ark. schaktn. övervakning. Raä 109, Skörby 5:68, 5:69, Kalmar sn, Uppland. Rapport 2003:14. Upplandsmuseet.
- Floderus, Erik, 1946. *Norrtäljetraktens förhistoria*. Särtr. ur *Norrtäljetrakten under forntiden*. Lund.
- Garde, Anna, (red) 2004. *Svensk-Dansk/Dansk-Svensk Ordbog*. Nordisk Forlag A/S. København.
- Gräslund, Bo, 1993. Slaget vid Helgeå – inte i Skåne utan i Uppland. *Långhundraleden, en seglats i tid och rum*. Arbetsgruppen Långhundraleden. Uppsala.
- Grön, Camilla, 2005. *En av broarna i Broby*. Dnr 423-1780-2003. RAÄ.
- Gustafsson, Yngve, 1971. *Vallentunasjön Rönningesjön*. Vallentuna och Täby kommun.
- Gustafsson, Yngve, 1993. Långhundraleden i årtusenden, scenario över utvecklingen. *Långhundraleden, en seglats i tid och rum*. Arbetsgruppen Långhundraleden. Uppsala.
- Gustavson, Helmer & Selinge, Klas-Göran, 1988. Jarlabanke och hundaret. *Namn och bygd*. Kungl. Gustav Adolfs akademien. Uppsala.
- Hagerman, Maja, 1996. *Spåren av kungens män*. Studentlitteratur. Lund.
- Holmqvist, Wilhelm, 1951. Dryckeshornen från Söderby-Karl. *Fornvännen*.
- Hyenstrand, Åke, 1996. *Lejonet, draken och korset*. Studentlitteratur. Lund.
- Hyenstrand, Åke, 1999. En snabbskiss av svensk riksbildning. *Arkeologi i Norden 2*. Natur & Kultur.
- Jansson, Sven B. F., 1955. Billbysten, Rybylundstenen och andra uppländska runstensfynd. *Fornvännen*.
- Jarneberg, Eric, 1987. Från ledung till landstorm i Täby. *Täby Hembygdsfören. skriftserie nr 20*.
- Johnson, Göran, 1994. Mälardalen genom århundradena. *Spår i Mälardalen*. Regionplane- och trafikkontoret. Stockholm.
- Jonason, Jan, (red) 1979. *Åsen, Känn Ditt Land nr 4*. STF. Stockholm.
- Karlsson & Risberg, 2006. *Växthistoria och strandförskjutning i området kring Fjätturen och Gullsjön, södra Uppland*. Institutionen för Naturgeografi och Kvartärgeologi, Stockholms universitet.
- Larsson, Gerhard, 1986. *Husabyarna - led i en forntida samhällsplanering*. Inst. för fastighetsteknik, KTH. Stockholm.
- Larsson, Mats G., 1993. Kung Eriks nyordning? *Kärnhuset i riksäpplet*. Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund. Uppsala.
- Lerche Nielsen, Michael, 2003. Från prästgården till drottning Disas Samna. *Fornvännen*.
- Lindner, N. (red), 1878. *Nordisk familjebok, 2:a bandet*. Stockholm.
- Ljungkvist, John, 2006. *En hiar atti rikR. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder*. Inst. för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Marell, Anders, 2007. Socknens brostenar kartläggs. *Kalmar läns tidning*, 2007-05-03.
- Morger, Kersti, 1990. *Kulturminnesvårdsprogram för Norrtälje kommun, del 2*. Norrtälje.
- Nordin, Stefan, 1992. Barkarby gästgivaregård - vägar och skjuts nordväst om Stockholm. *Uppland 1992*. Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund. Uppsala.
- Näsström, Britt-Mari, 2003. Himla stege eller pärleport? Om gränsen mellan liv och död. *Gränser. Humanistdagboken nr 16*. Göteborgs universitet.
- Olsson, B. F. (red), 1882. *Nordisk familjebok, 5:a bandet*. Stockholm.

Olsson, Gunnar, 1993a. Långhundraleden, Fyrisleden och Attundalandsleden. *Långhundraleden, en seglats i tid och rum*. Arbetsgruppen Långhundraleden. Uppsala.

Olsson, Gunnar, 1993b. När Vallbyåsen bröts igenom – om katastrofen vid Broborg. *Långhundraleden, en seglats i tid och rum*. Arbetsgruppen Långhundraleden. Uppsala.

Qviström, Linda, 2003. *Knarrbacken*. Ark. utr. etapp I och II, Bista 3:1, Kalmar sn, Uppland. Rapport 2003:10. Upplandsmuseet.

Sahlgren, Jöran, 1910. Forntida vägar. *Uppl. fornrm.-fören. tidskr.*, 26. Uppsala.

Sahlgren, Jöran, 1936. Vikingaleder genom östra Uppland. *Upsala nya tidning, julnummer 1936*.

Schück, Adolf, 1933. Sveriges vägar och sjöleder. *Nordisk kultur. Handel och samfärdsel*. Albert Bonniers förlag. Stockholm.

Stahre, Nils-Gustaf (red.), 1982. *Stockholms gatunamn*. Liber förlag. Stockholm.

Stavbom, Tomas, 1992. *Sätuna gård*. Husby-Ärlinghundra Märsta hembygdsförening.

Sten, Sabine & Vretemark, 1988. Storgravsprojektet - osteologiska analyser av yngre järnålderns benrika brandgravar. *Fornvännen*.

Styffe, Carl Gustaf, 1911. *Skandinavien under unionstiden*. Norstedts. Stockholm.

Unestam, Gustaf, 1954. *En bok om Söderby-Karl*. Författarnas förlag. Uppsala.

Wahlberg, Mats (red), 2003. *Svenskt ortnamnslexikon*. SOFI. Uppsala.

Wessén, Elias (red), 1943-46. *Upplands runinskrifter, andra delen*. Vitterhetsakademien. Stockholm.

Wessén, Elias (red), 1949. *Upplands runinskrifter, tredje delen*. Vitterhetsakademien. Stockholm.

Wessén, Elias, 1952. Det svenska runverket. *Fornvännen*.

Wessén, Elias (red), 1953-58. *Upplands runinskrifter, fjärde delen*. Vitterhetsakademien. Stockholm.

Wessén, Elias, 1997. *Våra ord. Kortfattad etymologisk ordbok*. Norstedts. Stockholm.

Vikstrand, Per, 2001. *Gudarnas platser*. Kungl. Gustav Adolfs Akad. för svensk folkkultur. Uppsala.

Internet:

erikskulle.se, 2008. Erikskulle hembygdsgård och museum. Sökväg: Samlingarna - Viksbåten

talja.se, 2008. Föreningen Viksbåten. Sökväg: Viksbåten.

hembygdmarsta.se, 2008. Husby-Ärlinghundra Märsta hembygdsförening. Sökväg: Månadens bild – Mars 2008.

kristinehamn.se, 2008. Kristinehamns kommun. Sökväg: Jag vill veta mer om Kristinehamn - Historia.

lansmuseum.a.se, 2008:1. Stockholms läns museum. Sökväg: Upptäck länet - Kulturmiljöer i kommunerna – Sök – Söderby Karl socken.

lansmuseum.a.se, 2008:2. Stockholms läns museum. Sökväg: Upptäck länet - Kulturmiljöer i kommunerna – Sök – Broby gård.

lansmuseum.a.se, 2008:3. Stockholms läns museum. Sökväg: Upptäck länet - Kulturmiljöer i kommunerna – Sök – Broby-fornlämningsmiljö.

lansmuseum.a.se, 2008:4. Stockholms läns museum. Sökväg: Arkeologi - Artiklar - Broby bro – Jarlabankeättens första kristna begravningsplats.

lansmuseum.a.se, 2008:5. Stockholms läns museum. Sökväg: Upptäck länet - Kulturmiljöer i kommunerna – sök - Västra Vallentuna.

lantmateriet.se, 2008. Historiska kartor, 01-VAL-150. Sänkning av avdikning av Vallentunasjön...

ne.se, 2007. Nationalencyklopedin.

Muntliga uppgifter samt uppgifter per korrespondens:

Fridell, Staffan, 2007. Professor i nordiska språk, Uppsala universitet.

Göthberg, Hans, 2008. Antikvarie/arkeolog. Arkeologiska avdelningen. Upplandsmuseet.

Haldin, Melisse, 2007. Verksam vid Ålands museum. Åland, Finland.

Jansson, Ingmar, 2008. Docent och universitetslektor, Stockholms universitet.

Larsson, Mats G., 2007. Docent i arkeologi, Lunds universitet.

Rick, Owe, 2008. Bonde, Lövhagen (fastighetsbeteckning Kragsta), Vallentuna.

Stribeck, Per, 2008. Vallentunasjöns Vattengrupp.

Wirstad, Jan, 2008. Ordförande i Arbetsgruppen Långhundraleden.

Tidiga ortnamnsuppteckningar har jag, om inte annat anges, hämtat i Ortnamnsregistret, Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI), Uppsala 2008.

Illustration framsida: Michael Schneider